

UTTERSLEV MOSE UDVIKLINGSPLAN 2018

JANUAR 2018

UDKAST

UTTERSLEV MOSE UDVIKLINGSPLAN 2018

JANUAR 2018

UDKAST

Utterslev Mose
Udviklingsplan 2018
Januar 2018

Oplag

XX

Projektledelse

Projektleder: Susanne Henriksen,
Teknik- og Miljøforvaltningen, Center for Driftsudvikling

Rapporten er udarbejdet af

Susanne Henriksen, Teknik- og Miljøforvaltningen

Med bidrag fra medarbejdere i Teknik- og Miljøforvaltningen:

Anna Gerd Skaaning Ellerbæk

Cæcilie Aamand Gervin

Jan Rasmussen

Linnea Fosdal Stern

Lisbeth Gervin

Lærke Knudsen

Kort

Udarbejdet af: Jakob René Medborg, Teknik- og Miljøforvaltningen

Baggrundskort: Copyright Københavns Kommune

Fotos

S. 37: Bodil Aavad Jacobsen

S. 41: Paul Maslen

S. 36: Lærke Knudsen

Øvrige fotos af Susanne Henriksen

Grafisk opsætning

Anja Egede Bjødstrup, Teknik- og Miljøforvaltningen

Publikationen kan fås hos

Teknik- og Miljøforvaltningen

Center for Driftsudvikling

Islands Brygge 37

2300 København S

T 3366 3660

Kan downloades fra www.kk.dk/publikationer

Tryk

KK Printpartner

Trykt på svanemærket papir

INDHOLD

1. INDLEDNING.....	7
2. HOVEDMÅL FOR PLANPERIODEN.....	8
2.1 Rekreative udviklingsmuligheder.....	9
2.2 Udviklingsmuligheder for landskab og natur.....	9
3. ADMINISTRATIVE FORHOLD.....	10
3.1 Beliggenhed og afgrænsning.....	10
3.2 Kort rids af områdets historie.....	10
3.3 Fredningsforhold.....	12
3.4 § 3-Beskyttelse, beskyttelseslinjer og fredsskov.....	12
3.5 Kommunale planer og strategier.....	13
3.5.1 Kommuneplan.....	13
3.5.2 Lokalplan.....	13
3.5.3 Den miljømæssige baggrund for Københavns Kommunes vandhandleplan.....	13
3.5.4 Københavns Kommunes vandhandleplan.....	14
3.5.5 Planer for skybrudssikring (klimainitiativer).....	15
3.5.6 Bynatur i København – strategi 2015-2025.....	16
3.6 Retningslinjer for arrangementer og aktiviteter.....	16
4. ANALYSE AF OMRÅDET.....	17
4.1 Landskabelige analyser.....	17
4.1.1 Rumlighed.....	17
4.1.2 Visuelle træk og barrierer.....	17
4.1.3 Bevægelsesmønstre, trafik og belysning.....	18
4.2 Rekreative analyser.....	19
4.2.1 Interessenter, brugere og frivillige.....	19
4.2.2 Funktioner og mødesteder.....	20
4.2.3 Udlejning.....	21
4.3 Analyser vedr. bynaturen.....	22
4.3.1 Vegetationen.....	22
4.3.2 Fugle.....	24
4.3.3 Andre dyr inklusiv bilag IV-arter.....	25
4.3.4 Planter.....	25
4.3.5 Invasive planter.....	25
4.3.6 Invasive dyr.....	26
5. UDVIKLINGSMULIGHEDER.....	27
5.1 Tiltag for udvikling af det rekreative potentiale.....	27
5.1.1 Adgangsforhold og tilgængelighed.....	27
5.1.2 Visuelle forbindelser.....	27
5.1.3 Leg, bevægelse og friluftaktiviteter.....	28
5.1.4 Funktioner og mødesteder.....	28
5.1.5 Afslapning og ophold.....	28
5.1.6 Stier og belysning.....	28
5.1.7 Bygninger.....	28
5.1.8 Parkinventar og skilte.....	29

5.2 Tiltag for udvikling og pleje af landskab og natur.....	30
5.2.1 Skov og krat.....	30
5.2.2 Ændring af græspleje.....	32
5.2.3 Lysåbne naturtyper.....	33
5.2.4 Små søer.....	35
5.2.5 Pleje af øerne.....	36
5.2.6 Sjældne, truede og rødlistede arter.....	37
5.2.7 Bilag IV-arter.....	38
5.2.8 Dyrehold.....	39
5.2.9 Bekæmpelse af invasive planter.....	39
5.2.10 Bekæmpelse af invasive dyr.....	41

6. MULIGHEDER FOR SYNERGI MED NATURPLEJE I GLADSAXE KOMMUNE. 42

7. LITTERATUR..... 43

BILAG:

Bilag 1: Fredningsgrænse og områdenavne

Bilag 2: § 3-beskyttede arealer og fredskov

Bilag 3: Cykel- og gangstier samt hundeområder

Bilag 4: Handleplan for pleje af bevoksninger

Bilag 5: Tidsplan for rørslåning

Bilag 6: Fjernelse af jordvolde

Bilag 7: Eksisterende forhold

Bilag 8: Udviklingsmuligheder

1. INDLEDNING

Utterslev Mose blev fredet i 2000. Fredningen stiller krav om, at der udarbejdes en plejeplan, som redegør for de plejeforanstaltninger og anlægsarbejder, der kan udføres i planens gyldighedsperiode, samt beskriver eventuelle ændringer i almenhedens adgangsret. Den første "plejeplan" var Pleje- og Udviklingsplan for Utterslev Mose 2004-2008. Planen afløses af indeværende plan, med titlen Udviklingsplan for Utterslev Mose 2018. Planen er gældende i højst 5 år.

Planen beskriver alene mulighederne for, hvad der kan og må gøres i planperioden. Det er dermed ikke fastlagt, at alle udviklingsplanens indsatser kan nås i planperioden, da planen ikke på forhånd er fuldt finansieret. Nogle indsatser kan igangsættes uden finansiering (omlægning af pleje), mens realisering af andre kræver finansiering. Disse økonomiske midler skal primært findes ved de årlige budgetforhandlinger samt ved omlægning af driftsmidler, eventuelt særlige plejemidler eller eksterne midler. Endelig er der indsatser, hvis realisering også forudsætter en dispensation fra fredningen.

Den primære målgruppe for udviklingsplanen er Københavns Kommunes medarbejdere, der skal anvende planen som administrativt grundlag for forvaltningens arbejde. Her tænkes især på byrumsforvalteren i Byens Drift samt medarbejdere i Byens Anvendelse med ansvar for kommunens fredningstilsyn og i enheden Byliv. Den sekundære målgruppe er interessenterne, som udgøres af de to lokaludvalg, foreninger, organisationer og andre, der har interesse i områdets anvendelse og udvikling.

Udviklingsplanen er udarbejdet i samarbejde med interne og eksterne parter. En væsentlig samarbejdspartner og høringspart var parkbrugerrådet. Rådet var sammensat af repræsentanter for de høringsberettigede parter i henhold til fredningen (Danmarks Naturfredningsforening, Friluftsrådet, Dansk Ornitologisk Forening, Dansk Botanisk Forening, Brønshøj-Husum Lokaludvalg, Bispebjerg Lokaludvalg og Gladsaxe Kommune) samt repræsentanter for Utterslev Naturplejelaug, Utterslev Græsningslaug, Storkøbenhavns Jagtforening, Mosens Venner, Kultur- og Fritidsforvaltningen og FDF Utterslev (repræsentant for alle mosens spejdere). Efter godkendelse af planen er parkbrugerrådet nedlagt. Der skal lyde en stor tak til rådet for dets arbejde.

Lokaludvalget for henholdsvis Bispebjerg og Brønshøj-Husum har yderligere bidraget ved at samle input til planen fra lokalområdets borgere.

Planens formål er at skabe et samlet overblik over mulige udviklingstiltag i planperioden. Som basis for dette indeholder planen et afsnit om de administrative forhold herunder fredningsforhold og beskyttelseslinjer. Dernæst følger et afsnit med analyse af de landskabelige og rekreative forhold samt af områdets naturindhold (blandt andet vegetation, dyre- og plantearter og invasive arter). Planen slutter med at beskrive udviklingspotentialerne både med hensyn til rekreation, pleje af landskab og af naturen.

Planen er forelagt Det Grønne Råd både til høring og endelig godkendelse.

2. HOVEDMÅL FOR PLANPERIODEN

Af Københavns Kommunes strategi 2015-2025 for "Bynatur i København" fremgår det, at naturområder som blandt andet Utterslev Mose skal udvikles og plejes med særligt fokus på at styrke biodiversiteten og borgernes oplevelse af naturen. Dette stemmer godt overens med formålet med fredningen af Utterslev Mose, som blandt andet er at opretholde og muliggøre en forbedring af områdets biologiske, landskabelige og rekreative værdier. Opretholdelsen og forbedringen skal ske under hensyntagen til den historiske baggrund for områdets nuværende udformning.

Hovedmålet med udviklingsplanen er således at beskrive, hvorledes Utterslev Mose udvikles og plejes for at opnå de forbedringer, som er beskrevet i fredningens formål. Herved opfyldes også strategiens mål om at styrke biodiversiteten og borgernes oplevelse af mosens natur. I planperioden er det derfor målet at udføre pleje, som

- Medfører at udvalgte områder drives mindre intensivt og dermed udvikles mere naturligt
- Udvikler skov, krat og Utterslev Moses øvrige naturtyper
- Forbedrer forholdene for beskyttede arter (Habitatdirektivets bilag IV-arter) og truede arter
- Fastholder naturbeskyttelseslovens § 3 arealer
- Bekæmper invasive arter
- Samlet set fastholder fordelingen mellem krat og skov/åbne naturtyper/vand

En opstilling af mulige udviklingstiltag findes på efterfølgende sider i afsnit 2.1 og 2.2.

Udviklingsmuligheder i orange boks omhandler rekreative tiltag.

Udviklingsmuligheder i grøn boks omhandler tiltag for landskab og natur.

For listen af udviklingsmuligheder gælder at:

Tiltag markeret med * kræver en dispensation fra fredningen.

Tiltag markeret med ** kræver vurdering ift. Naturbeskyttelseslovens §3.

Tiltag der kræver dispensation fra fredningen eller Naturbeskyttelseslovens §3 vil skulle vurderes konkret af fredningstilsynet i Københavns Kommune, når detaljer foreligger.

2.1 Rekreative udviklingsmuligheder

Recreation, mulige udviklingstiltag
Anlæggelse af bro ved Kirkemosens nordlige spids * og **
Anlæggelse af grussti i Kirkemosen, som forbinder ovennævnte ny bro med henholdsvis Pilesvinget og eksisterende grussti omkring Kirkemosen
Der kan anlægges en oplevelsesbro som en forlænget gangbro gennem sumpområde med udkik til vandet * og **
Der kan anlægges oplevelsesstier, som slæde stier gennem fælled- eller naturgræsarealer*og**
Fiskepladser friholdes for tilgroning hvert 2.- 3. år
Der kan anlægges tre udsigtsplatforme ud over vandfladen * og **
Materialpladsen, Mosesvinget 91, kan uden dispensation overgå til andet formål, med relation til aktiviteter i Utterslev Mose, hvis Teknik- og Miljøforvaltningens brug af arealet ophører. Ombygning og tilbygning forudsætter dispensation fra Fredningsnævnet på baggrund af et konkret projekt*
Der kan opsættes en ny type af skilte, hvis Teknik- og Miljøforvaltningen overgår til et nyt skiltesign for naturområder
Der kan som forsøg opsættes overdækkede informationstavler**
Bord-bænkesæt med rist til engangsgrill kan opsættes efter behov**

2.2 Udviklingsmuligheder for landskab og bynatur

Landskab og bynatur, mulige udviklingstiltag
Skov og krat udvikles for at sikre strukturrige skovbevoksninger med stor alders- og artsvariation
Krattene kan udvikles forskelligt: nogle springer i skov, andre forynges ved nedskæring. Der skal fortsat være skjul for fuglene, og krat af betydning for insekterne bevares så vidt muligt.
Lysåbne skovtyper prioriteres
Torsoer bevares jf. beskrivelse i afsnit 5.2.1, blandt andet af hensyn til flagermusene
Plejen af flere plæner ændres fra brugsplæne til fælled- eller naturgræs
Langholmen bør fortsat plejes, så overdrevet bevares
Overdrevet i Gyngemosen bør ryddes for træer og buske, græsset slås/græsses og gyldenris bekæmpes
Bekæmpelse af invasive arter prioriteres
Pleje af paddelokaliteterne prioriteres
Paddehuller kan etableres i Kirkemosen nord for søen**
Krat kan udtyndes i Kirkemosens sydøstlige del af hensyn til padderne**
Mere holdbar metode til sikring og retablering af fugleøer søges
Kogræsning kan fortsætte i Højmosen, forudsat at der opnås forlængelse af dispensation til kreaturer i byzone og at der er en samarbejdsaftale med Teknik- og Miljøforvaltningen.

3. ADMINISTRATIVE FORHOLD

3.1 Beliggenhed og afgrænsning

Utterslev Mose er et forgrenet mosestrøg beliggende i den nordvestlige del af Københavns Kommune ca. 5 km fra Rådhuspladsen. Mod nord grænser mosen op til Gladsaxe og Gentofte Kommuner. Mosen er, bortset fra Høje Gladsaxe-området mod nord, stort set omgivet af byområder med forskellige typer boligbebyggelse til alle sider.

Topografisk set ligger mosen som en lavning i et bakket terræn, der danner markante skråninger mod området, særligt i mosens midterste del. Mosens lavtliggende dele er beliggende ca. 17 m over havet, mens bakkerne, der grænser op til mosens midterste del, har topkoter på mellem 32 m og 40 m over havet.

Mosen rummer flere delområder kendt under deres eget navn. Gyngemosen, Bakkemosen og Bademosen mod nordvest, mod vest Vestmosen, mod syd Kirkemosen og Brønshøjholm. Derefter følger Midtmosen, Østmosen og længst mod nordøst Højmosen (også kaldet Grønnemosen). I denne plan vil navnet Utterslev Mose dække alle områderne, med mindre andet er specielt nævnt. I alt er hele arealet på knap 230 ha, hvoraf de ca. 93 ha er åbent vand. Områdets mere detaljerede matrikulære afgrænsning fremgår af fredningskendelsen for Utterslev Mose.

Se afgrænsning af fredningsområdet og områdenavne i bilag 1.

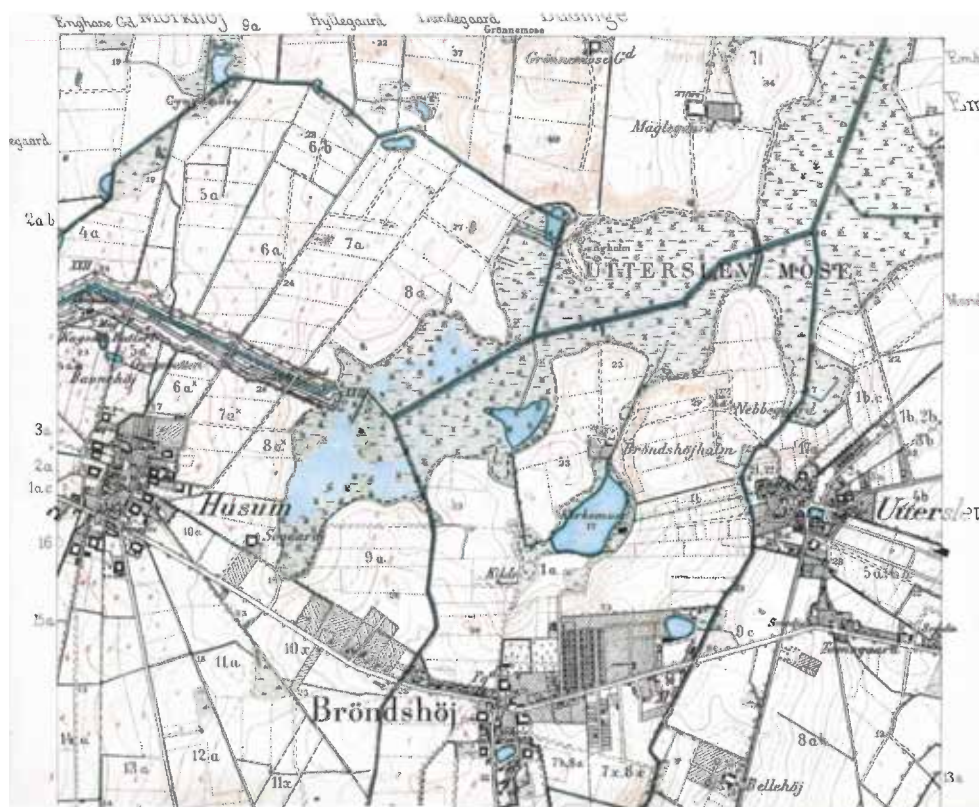
3.2 Kort rids af områdets historie

Det er sandsynligt, at mosen efter sidste istid har været en lavvandet sø, der sidenhen langsomt groede til. Fra omkring 1600 leverede mosen drikkevand til København. Der blev anlagt en sluse ved Søborghuse i mosens nordøstlige del, således at vandstanden kunne reguleres. Fra slusen kunne vandet ledes til Emdrup Sø, hvorfra det enten kunne ledes til Øresund eller via Lygteå og Ladegårdsåen til Peblinge Sø. Anvendelsen som drikkevandsreservoir ophørte i 1859, mens vandet fortsat blev anvendt til industriformål indtil 1959. Tilførslen af vand til mosen var frem til Brønshøjs og Husums udbygning primært regnvand og indsvivende vand fra det omgivende terræn. Der blev skåret tørv i mosen indtil 1846.

I forbindelse med anlæggelsen af Københavns befæstning omkring 1890 indgik Utterslev Mose i oversvømmelsessystemerne, der blev planlagt i områderne nord for København. Mod vest fik mosen forbindelse til Vestvoldens voldgrav, og mod øst kunne der ved hjælp af en spærredæmning ved Emdrup skabes en sammenhængende vandflade fra mosen via Søborg Kanal og Gentofte Kanal til Gentofte Sø.

Et generalstabskort fra 1901 viser Utterslev Mose som et åbent mosestrøg med siv- og eng over det meste. Åbne vandflader fandtes kun i meget beskedent omfang. Træbevoksning sås kun ved Vestvoldens tilslutning i vest og ved Langholm i mosens midterste del.

I 1908 fremkom tanken om at gøre Utterslev Mose til et rekreativt område. Det skete i forbindelse med en international konkurrence om planlægning af de nye arealer, som blev indlemmet i Københavns Kommune omkring århundredeskiftet. 1. præmie-forslaget var

Utterslev Mose 1900, Målebordsblad 1:10.000, Geodætisk Institut

udarbejdet af den tyske byplanlægger Carl Strinz og synes at have haft stor indflydelse på udformningen af villaområderne på mosens sydside. Villakvarterene blev hovedsagelig udlagt på morænebakkerne helt ned til mosens kanter, og vejene blev anlagt efter tidens romantiske idealer i slyngede forløb, der fulgte terrænformerne. Mosesvinget og Pilesvinget er eksempler på denne planlægning.

I 1925 besluttede Københavns Kommune at omskabe mosen til en naturpark. Kirkemosen blev omlagt i 1937-38 og resten af Utterslev Mose i 1939-43, i begge tilfælde som beskæftigelsesarbejder. Forinden var Københavns Vandforsyning gået i gang med at opgrave store mosearealer for at tilvejebringe større åbne vandarealer. Vandfladerne blev opgravet i indtil 1,7 m dybde, og det opgravede materiale blev anvendt til opfyldning i mosens yderkanter og i de nuværende boldbaner. Under arbejdet opstod det mønster af kanaler og øer, som ses i dag, med det formål at skabe arealer til vandfuglene, hvor de kan yngel i fred for mennesker, ræve og andre rovdyr.

Stier, beplantninger og græsfælder m.v. blev anlagt efter en plan, som var påvirket af tidens funktionalistiske idealer, der tilstræbte enkle og robuste friarealer til bybefolkningens friluftsliv. Der blev udlagt store arealer med græs, herunder 6 regulære fodboldbaner, og der blev anlagt et system af parallelle cykel- og gangstier. Der blev desuden udført omfattende beplantningsarbejder, hovedsagligt koncentreret som en bræmme af randplantning langs mosens yderkanter (Den overordnede plan fra 1940 kan ses i Pleje- og udviklingsplanen for Utterslev Mose 2004-2008, s. 13). Siden disse anlægsarbejder i 1940'erne er de væsentligste større ændringer i området anlæggelsen af Hareskovvej og foranstaltninger til forbedring af vandkvaliteten. I forbindelse med fredningen af Utterslev Mose i 2000 blev Bispebjerg Kirkegårds tidligere planteskoaleal atter en del af mosen. På en del af dette areal opførtes Naturværkstedet Strejf i 2002.

3.3 Fredningsforhold

Fredningskendelsen for Utterslev Mose er dateret den 13. juli 2000. Fredningen har til formål at:

- Sikre området som parkområde,
- Opretholde og muliggøre en forbedring af områdets biologiske, landskabelige og rekreative værdier under hensyntagen til den historiske baggrund for områdets nuværende udformning,
- Fastholde og regulere almenhedens ret til færdsel i området og dets anvendelse til fritidsformål,
- Sikre området som en sammenhængende del af de regionale friluftsområder, specielt sammenhængen med Vestvolden og med Hjortespringkilens grønne områder.

Herudover lægger fredningen en række begrænsninger for ændringer i arealernes tilstand, men tillader mindre om- og tilbygninger på de eksisterende huse. Fredningen giver desuden mulighed for at genrejse det tidligere Østre Kapel (fra Bispebjerg Kirkegård) på planteskolearealet langs Rådvalsvej. Men genrejsningen har senere vist sig ikke at være mulig.

Fredningen fastlægger også, at der skal udarbejdes en plejeplan (af Københavns Kommune benævnt udviklingsplan). Planen skal samordnes med Gladsaxe Kommunes plejeplan for Høje Gladsaxe Park og for Gyngemosen i Gladsaxe, der er fredet ved fredningskendelse af 13. juli 2000.

3.4 § 3-Beskyttelse, beskyttelseslinjer og fredsskov

Søer, moser, enge og overdrev i Utterslev Mose er naturtyper, der er beskyttet jævnfør naturbeskyttelseslovens § 3. Ligeledes jævnfør naturbeskyttelsesloven er der beskyttelseszoner omkring søer og vandløb (§ 16), skove (§17) og et fortidsminde (§ 18). Fortidsmindet er Vestvolden, hvis beskyttelseszone strækker sig lidt ind i den vestlige del af Utterslev Mose.

Der er flere mindre skovområder i Utterslev Mose, der i henhold til skovloven er udpeget til fredsskov, og derfor ikke kan ændres til anden anvendelse. I henhold til fredningsdeklarationen (§ 7) for Utterslev Mose kan foranstaltninger, der tillades eller udføres i medfør af fredningsbestemmelserne, herunder plejeplanen, foretages uden særskilt dispensation efter naturbeskyttelseslovens § 3, § 16, § 17 og § 18. Foranstaltninger, der derimod er givet dispensation til fra fredningen, kræver også dispensation fra den aktuelle paragraf i naturbeskyttelsesloven (§ 3, § 16, § 17 eller § 18).

For § 3 beskyttede arealer og fredsskov se bilag 2.

3.5 Kommunale planer og strategier

3.5.1 Kommuneplan

Københavns gældende kommuneplan er fra 2015. Utterslev Mose er et rammeområde 01, dvs. et område, der anvendes til fritidsformål.

Utterslev Mose er udpeget som et beskyttet område. For beskyttede områder gælder, at dets tilstand og anvendelse ikke må ændres, hvis det samlet forringer dets landskabs-, natur- eller rekreative værdi væsentligt eller umuliggør forbedringer heraf. Generelt skal der tilstræbes størst mulig adgang til områderne for at udbrede oplevelsen af natur- og landskabsværdierne og for at skabe mulighed for fysisk aktivitet i grønne omgivelser. Ligeledes i kommuneplanen er Utterslev Mose inddelt i syv spredningskorridorer. Hver spredningskorridor må ikke skæres over af nyanlæg, indskrænkes væsentligt eller i øvrigt forringes for så vidt angår dens biologiske værdi, uden der sikres kompenserende foranstaltninger.

3.5.2 Lokalplan

Indenfor Utterslev Mose gælder lokalplan 338, som vedrører området afgrænset af Rådvalsvej, Mosesvinget og stien omkring den østlige sø. Formålet med lokalplanen var at gøre det muligt henholdsvis at genopføre Bispebjerg Kirkegårds Østre Kapel og at opføre et naturværksted. Da kapellet ikke opføres skal området fastholdes som parkområde uden bygninger.

3.5.3 Den miljømæssige baggrund for Københavns Kommunes vandhandleplan

Tilstanden i mosen i lyset af statens krav til vandområdet

I forlængelse af EU's vandrammedirektiv har staten udarbejdet vandplaner for Danmarks søer, åer og hav med specifikke krav til de enkelte vandområder. Tilstanden i Utterslev Mose beskrives i vandplanerne som "dårlig økologisk tilstand" og tilstanden skal, som Københavns Kommunes andre vandområder, have "god økologisk tilstand". Som udgangspunkt skulle tilstanden været opnået i 2015, men med mulighed for forlængelse af fristen, som nu er fastsat til 2027. Opfyldelse af målsætningen indebærer først og fremmest en nedbringelse af fosforindholdet i søen og derudover en god balance mellem fisk, smådyr og planter. Staten stiller i vandplanerne konkrete indsatskrav til kommunerne, der skal sikre, at der sker målopfyldelse. Staten har endnu ikke udmeldt konkrete indsatskrav til Utterslev Mose, men Københavns Kommune har planlagt, dels i vandhandleplanen Den blå by, og dels i Helhedsplan for Utterslev Mose, hvordan man vil efterleve EU's vandrammedirektiv.

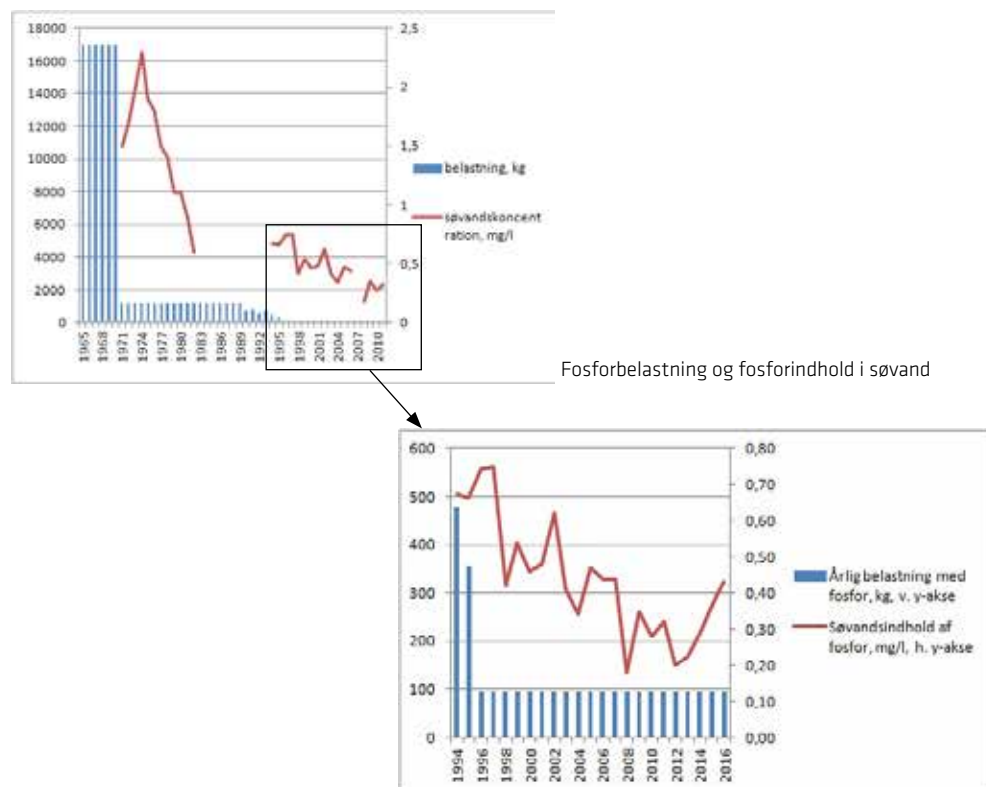
Kloakforhold

Både København, Gladsaxe og Gentofte kommuner leder spildevand til mosen via overløb fra kloakken. Det vurderes, at der i årene op til 1970 blev ledt 17 tons fosfor til mosen om året hovedsagelig fra det nu nedlagte renseanlæg Gyngemosen i Gladsaxe. Ved afskæringen af denne tilførsel kom den årlige tilførselsmængde ned på ca. 600 kg. I 1990'erne reducerede Københavns Kommune sin andel med ca. 90 %, og lever derfor i dag næsten op til kravene i statens vandplaner. Nye undersøgelser skal vise, om det holder stik og forbedringer skal så skrives ind i spildevandsplanlægningen. Den årlige samlede tilførsel opgøres i dag til godt 100 kg fosfor, altså en betragtelig reduktion, men ikke nok til, at der kan sikres en god økologisk tilstand i mosen.

Gladsaxe og Gentofte kommuner, der i dag leder den største mængde spildevand til

Utterslev Mose via Fæstningskanalen (i Vestvolden) og Nordkanalen (i kanten af Højmosen), lever ikke op til de generelle krav i vandplanerne. Der er i den 2. vandplan (2015-2021) stillet krav fra statens side til de to kommuner hvad angår udledningen til Nordkanalen. Der er endnu ikke stillet krav til udledningerne til Fæstningskanalen.

Nedenstående figur viser, at tilstanden i mosen er forbedret meget siden de første reduktioner af tilførslen i 1970 og Københavns Kommunes nedbringelse af overløb til mosen i 1990'erne. Blå søjle viser den totale fosforbelastning og kurven viser fosforindholdet i søvandet. Fosforindholdet i søvandet har en træg respons på nedsat fosforbelastning. Dette gælder generelt i søer.

3.5.4 Københavns Kommunes vandhandleplan

For at nå målet i EU's vandrammedirektiv om god vandkvalitet og for at nå kommunens egne politiske mål om gode rekreative vandområder, har kommunen indskrevet en række tiltag i vandhandleplanen, som vil udvirke god økologisk tilstand i mosen. Tiltagene i handleplanen beskrives i det følgende.

Genopretningstiltag for Nordkanalen og Søborghus Rende

Københavns Kommune har oprenset begge disse vandløb i 2013-2015. Oprensningen i Nordkanalen er vigtig for tilstanden i Utterslev Mose, idet der ellers ville føres forurening til mosen fra "slampukler" i kanalen.

Genopretningstiltag for Fæstningskanalen

Der planlægges oprensning af Fæstningskanalen i 2018-2020. Dette indgreb er meget vigtigt for den vandkvalitetsmæssige tilstand i mosen. Oprensning i Fæstningskanalen er vanskelig at gennemføre, idet adgangsforholdene er komplicerede.

Genopretningstiltag for Utterslev Moses tre store søer

Der er planlagt punktvis oprensning af sediment/slam i mosen. Man vil først og fremmest fjerne slammet i de områder, hvor det er mest tiltrængt. Der er endvidere

planlagt en biomanipulation, dvs. opfiskning af fredfisk ("skidtfisk"). Biomanipulation er et relativt "sikkert" indgreb, der som regel giver et hurtigt resultat i form af klart vand. Resultatet er desværre ikke blivende, med mindre også næringsstofindholdet (fosfor) ligger lavt. Derfor skal fosforniveauet først og fremmest ned - ved oprensning og afskæring af kloakoverløb. Hvis fosforniveauet ligger for højt, kan der være behov for gentagne opfiskninger eller en anden form for indgreb overfor fosfor. Pt. er der ikke beskrevet andre sikre indgreb i en lavvandet sø som Utterslev Mose.

3.5.5 Planer for skybrudssikring (klimainitiativer)

Utterslev Mose indgår i skybrudssikringen af København, som et helt centralt element i et større netværk af skybrudsløsninger, der skal sikre det nordlige København mod oversvømmelser. Mosen er planlagt til at modtage regnvand fra en række forskellige skybrudsprojekter rundt om mosen, der skal lede regnvand fra de omkringliggende områder ned til mosen. Fra Utterslev Mose ledes overskydende vand via naturlig gravitation til Søborghusrenden, hvorfra det leder nord om Emdrupparken til Emdrup Sø. I en skybrudssituation vil Søborghusrenden få tilført mere vand end den kan rumme og vil derfor gå over sine breder. Derfor etableres der en skybrudstunnel, der skal lede de store mængder regnvand fra den overbelastede Søborghusrende, de ca. 4,5 km mod øst, til tunnelens udledningsspunkt i Svanemøllebugten.

Denne store skybrudstunnel under det nordlige København, kaldet Svanemølle Skybrudstunnel, forventes at stå klar til brug i 2025. De fleste af skybrudsprojekterne, der skal lede regnvand ud til Utterslev Mose, forventes derfor først gennemført efter 2025.

De omtalte skybrudsprojekter har alle det til fælles, at de langt fra er færdigudviklet og kun er overfladisk beskrevet, med funktionskravet om at de skal lede regnvand til mosen fra de omkringliggende områder.

Kort over planlagte skybrudsveje ved Utterslev Mose

3.5.6 Bynatur i København – strategi 2015-2025

I 2015 vedtog Københavns Kommune strategien ”Bynatur i København”. Indarbejdelse af strategien i udviklingsplanen er et led i kommunens arbejde for et grønne København. Strategien har følgende visioner:

Vision # 1 at skabe mere bynatur i København

Vision # 2 at øge kvaliteten af bynaturen i København

Bynaturen defineres som en fælles betegnelse, der dækker over alle levende væsener og vækster, som lever i byen. Bynaturen findes overalt i byens naturområder, søer og vandløb, havnen, parker, kirkegårde samt i by- og gaderum. Strategien opererer med tre overordnede typer af grønne rum: ”By- og gaderum”, ”Parker og kirkegårde” og ”Naturområder”. Utterslev Mose hører til typen ”Naturområder”.

Naturområderne er karakteriseret ved at være mere vild og ukultiveret. Her skal biodiversiteten være høj. Der skal være stor variation af arter og levesteder. Naturområderne skal bestå af hjemmehørende arter. Vildhed, kontinuitet og autenticitet skal være i fokus. I naturområderne fungerer de rekreative funktioner, så som stier, ophold- og motionspladser i harmoni med eksisterende naturværdier, og de rekreative oplevelser er ofte forbundet med naturen.

3.6 Retningslinjer for arrangementer og aktiviteter

Afholdelse af større arrangementer, offentlige arrangementer, filmoptagelser og lignende kræver tilladelse fra Teknik- og Miljøforvaltningen som søges via Københavns Kommunens hjemmeside: www.kk.dk/arrangementer. Al form for salg forudsætter også en tilladelse (søges førnævnte sted). Arrangementerne vurderes i forhold til fredningen og de arealer, der er omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3, hvor der er et generelt forbud mod tilstandsændringer. Desuden vurderes de i forhold til områdets bæreevne, hvad angår antal mennesker og mulighed for transport til og fra arrangementet.

Generelle retningslinjer for løbende aktiviteter er fastlagt i fredning og ved nærmere aftale i Københavns Kommune.

Generelle retningslinjer for aktiviteter

Fiskeri	Fiskeri må kun foregå ved de 12 udpegede fiskepladser. Vest for Hareskovvej må det kun ske 1. juli – 28. februar, øst for Hareskovvej 1. maj – 28. februar. Øvrige retningslinjer kan ses på www.kk.dk/lystfiskeri og i publikationen ”Lystfiskeri i Københavns Kommune”.
Sejlads og badning	Sejlads og badning er ikke tilladt. Teknik- og Miljøforvaltningen kan dog tillade sejlads i forbindelse med miljø- og naturovervågning og pleje af området.
Hunde	Hunde er velkomne, men skal føres i snor, undtagen i friløbsområdet i Kirkemosen og i hundeløbegården vest for Kirkemosen.
Boldspil	Fodboldklubberne B1960, Fix og Stefan har aftale om at benytte de afmærkede sportsplæner til organiseret fodbold. Uorganiseret boldspil kan foregå på brugsplænerne.
Trafik	Cykling må kun ske på de stier, der er udlagt som cykelstier i udviklingsplanen. Motoriseret kørsel er kun tilladt i forbindelse med driften af området. Personer med fysisk handicap kan benytte eldrete køretøj. Teknik- og Miljøforvaltningen, Byliv, kan i enkeltstående tilfælde give tilladelse til motoriseret kørsel i området.

4. ANALYSE AF OMRÅDET

4.1 LANDSKABELIGE ANALYSER

4.1.1 Rumlighed

Den overordnede rumlige struktur i Utterslev Mose skabes af de store vandflader, der afgrænses af rørsump eller skov og krat. I kontrast til de åbne vandflader er der mere tætte vandoplevelser ved kanalerne, der findes som et gennemgående træk ved mosen. Kanalerne omkranser store dele af mosen og øerne, og de spiller en vigtig rolle i at skabe ro for fuglelivet på øerne.

Store arealer med rørskov er karakteristiske for mosen. De findes hovedsagelig på øerne i Midt- og Østmosens søer, hvor de skaber en rumlig afgrænsning til de store vandflader. Rørskoven forhindrer kik ud over vandfladen undtagen på arealer, hvor rørene er nyslåede.

Sammenhængende skov og krat er et andet karaktergivende landskabselement i den rumlige struktur i Utterslev Mose. Foruden at skabe randen omkring vandet ligger skov og krat typisk i kanten af plæner og græsarealer og skaber større og mindre landskabsrum, der i modsætning til vandfladerne, kan indtages. Her er det muligt både at bevæge sig langs med bevoksningen eller at bevæge sig ud på arealet og opleve rummet og højden til himlen.

Inde i skov og krat opleves ofte en lukket karakter, hvor byen og den øvrige mose ikke længere er synlig. Men der findes også grupper af højstammede træer, som skaber et særligt rum med eget miljø og stemning.

Utterslev Mose ligger i en lavning i et bakket terræn. Den rummer enkelte markante skråninger og bakkedrag, blandt andet Brønshøjholm, som gør det muligt at få udsyn over større dele af mosen og dens omgivelser. Også Langholmen udgør et særligt rum. Takket være de seneste års rydning af Langholmen, er mosens unikke overdrev genskabt, samtidig med at Langholmen atter er blevet et attraktivt rum for både at se fugle, opleve den særlige urteflora eller blot at slappe af og nyde udsigten.

4.1.2 Visuelle træk og barrierer

Den indadvendte rumlige opbygning og den generelt massive afskærmning udadtil giver området en afsondret og naturpræget karakter.

Selvom mosen generelt opleves som rumligt veldefineret mod omgivelserne, er en vigtig del af mosens rumlige struktur også, at der flere steder er udsigter / visuel kontakt til den omkringliggende by og markante landmarks som f.eks. Grundtvigs Kirke og bebyggelsen i Høje Gladsaxe. Det betyder, at man trods oplevelsen af at være midt i naturen, bliver mindet om mosens beliggenhed midt i et bylandskab.

Fra højdepunktet Brønshøjholm har man kig ud over mosens terræn og dets omgivelser. Indenfor mosens område er der mange langstrakte kig, hvilket er et karakteristisk visuelt træk for Utterslev Mose. Mange steder har man fra bredden langstrakte kig over vandfladerne, men der er også kig over mose- og græsområder. Visuelle forbindelser, der ikke nødvendigvis skaber langstrakte udsigter, har også en vigtig betydning for oplevelsen af mosen.

Hvor Hareskovvej passerer gennem Utterslev Mose med kun en smal passage, er der plantet krat og skov for at skærme af. Dette opleves som en visuel barriere for det lange kig gennem mosen, men giver samtidig en visuel ro i forhold til trafikken på vejen. Hvor der er gode pladsforhold på begge sider af Hareskovvej, omkring Brønshøjholm, er der frit udsyn på tværs af vejen. Om trafikken her generer for oplevelsen af mosen beror på subjektive opfattelse, men set fra bilisternes side kan det være en kvalitet, at man har indblik til mosen fra vejen. Dette er også relevant ved nogle af de øvrige veje, der gennemskærer mosen.

Udsigt til Grundtvigskirken fra Horsebakken

4.1.3 Bevægelsesmønstre, trafik og belysning

Utterslev Mose er tilgængelig for både gående og cyklende via stier, der primært er grusbelagt, men også flere steder asfaltbelagt. Mange steder ligger gang- og cykelsti som parallelløb, typisk med en græsabat imellem. Andre steder er der grusstier eller klippede græsstier for gående, som har en anden intimitet end parallelstierne.

Utterslev Mose gennemskæres af den meget trafikerede Hareskovvej, der kun har få krydsningsmuligheder. Derudover er der flere mindre villaveje, der løber langs med mosens ydre grænser, men også gennem mosen, hvorved de er med til at opdele den i forskellige zoner og give den forbigående oplevelsen af mosen. F.eks. løber Grønnemose Allé gennem mosens nordøstligste del med vandet på den ene side og Højmosen (Grønnemosen) med plæner, mose og skov på den anden side af vejen.

En grøn cykelrute, ”Utterslevruten”, forløber gennem det meste af mosens nordlige del. Cykelruten er en del af den nationale cykelrute 9, og denne fortsætter i vest ad ”Vestvoldsruten”. Langs med Hareskovvej er Hareskovruten, som er en supercykelsti, og samtidig en del af den nationale cykelrute 2. Den benyttes især af cyklister, der pendler mellem København og de nordlige omegnskommuner.

Det meste belysning i Utterslev Mose kommer fra belysning på de tilstødende veje. Dog er cykel- og gangstien langs Åkandevej belyst med parkamatur, og i Gyngemosen, nordvest for Tingbjerg, er der parklamper langs stien på en godt 500 meter lang strækning. Desuden er der pullertlamper ved Hareskovvej og langs stien mellem Dunhammervej og Gladsaxevej. I 2017 er der givet dispensation til opsætning af parklamper langs et 950 meter langt stiforløb ved Ruten, som opsættes primo 2018. I 2002 blev der givet dispensation til pullertbelysning ved stien fra Pilesvinget til Boldklubben Fix. Men da denne belysning ikke blev etableret inden 3 år fra dispensationen blev givet, er tilladelsen ikke mere gældende.

4.2 REKREATIVE ANALYSER

4.2.1 Interessenter, brugere og frivillighed

Utterslev Mose har mange forskellige interessenter og brugere. Dagligt benyttes mosen af mange besøgende til blandt andet gåture, løb og leg på en af de 5 legepladser. Tællinger fra sommeren 2015 viser, at mosen om formiddagen overvejende bruges af legende børn, mens den om eftermiddagen og aftenen bruges ligeligt af børn og voksne til både stillesiddende og aktive gøremål.

I Østmosen ligger Naturværkstedet Strejf, som benyttes årligt af 17.000 personer, heraf 2/3 børn. Huset lånes ud til institutioner, skoler, foreninger og grupper, som formidler områdets natur og miljø. Det er et krav, at den ansvarlige arrangør af aktiviteterne har bestået et brugerkursus. Mosen bruges også flittigt af spejdere, som blandt andet tager udgangspunkt for deres aktiviteter i området omkring naturværkstedet.

Ligeledes i Østmosen har Utterslev Græsningslaug en fold med 15-20 får. Græsningslauget, der blev stiftet i 2004, har indgået 5'årige brugsretsftaler med Teknik- og Miljøforvaltningen vedrørende brug af arealet, senest i 2014. I 2016 stiftedes Højmosens Kogræsserlaug, som i 2017 havde 4 køer i Højmosen. Utterslev Naturplejelaug er en anden gruppe af organiserede frivillige. De udfører naturpleje på Langholmen og i Kirkemosen i følge en samarbejdsftale med Teknik- og Miljøforvaltningen. Takket være naturplejelaugets indsats er Langholmen genopstået som det mest interessante overdrev i kommunen.

Fårefold ved Rådvadsvej

Fodboldklubberne B1960, Fix og Stefan har klubhuse og baner i Utterslev Mose. Andre og ligeledes meget engagerede brugere er ornitologerne. Utterslev Mose er et oplagt sted at kigge på fugle, både hvad angår stand-, træ- og rastefugle. Storkøbenhavns Jagtforening har klubhus i den tidligere restaurant Mosehuset ved Hareskovvej. Foreningen driver ikke jagt i mosen, men har tilbudt at bekæmpe mosens mink. Lystfiskerne er tilgodeset ved udpegning af i alt 12 fiskepladser, som findes i mosens tre store søer. Utterslev Moses Venner er en sammenslutning af personer med særlig interesse i mosen. Sammenslutningen er oprettet i 2012 på initiativ af Brønshøj-Husum Lokaludvalg og Bispebjerg Lokaludvalg.

Siden 2004 er der hvert år (undtagen i 2011) afholdt et særligt stort arrangement ved navn Mosetræf med over 1000 besøgende på en enkelt søndag. Under Mosetræf inviteres besøgende i alle aldre til at deltage i en mængde forskellige aktiviteter. Mosetræf arrangeres i samarbejde mellem de mange forskellige organisationer med interesse i Utterslev Mose - oprindeligt organiseret af Københavns Kommune og siden 2012 af områdets to lokaludvalg.

Naturværkstedet Streyf

Mosetræf

4.2.2. Funktioner og mødesteder

Boldbaner

De tre boldklubber har hver sine baner i henholdsvis Højmosen, Kirkemosen og ved Rådvalsvej/Engsvinget. De bruges normalt i tiden 15. april - 1. november. Banerne plejes af Københavns Kommune. Derudover er der flere brugsplæner, der kan bruges til blandt andet boldspil.

Legepladser, motionspladser og sansemotoriske pladser

Mosen har fem legepladser. Ved Engsvinget overfor Hyrdevangen ligger kunstlegepladsen skabt i 2010 af Peter Land. Den henvender sig især til mellemstore børn. Udfør Ved Vigen er en naturlegeplads med en sammenhængende forhindringsbane, hvor både små og større børn bliver udfordret. Legepladsen er senest istandsat i 2016. Ud for Pilesvinget 5 er ligeledes en naturlegeplads. Den har form som scenen fra en sørøverfilm, anlagt i 2010 og istandsat i 2016. I den sydvestlige del af Vestmosen ligger Edderkoppelegepladsen, der udfordrer både små og store børn. I Gyngemosen er en stor legeplads i træ, pil og andre naturmaterialer. Den er senest istandsat i 2016.

Utterslev Mose rummer desuden også en sansemotorisk plads, anlagt i 2016 i Vestmosens sydvestligste del samt tre motionspladser. Den ene motionsplads ligger ved siden af Edderkoppelegepladsen og en anden, som består af en fitness-pavillon, ligger tæt ved legepladsen ud for Pilesvinget 5. Endnu en motionsplads blev etableret i 2016 i den østligste del af Østmosen ved siden af naturlegepladsen.

Fiskepladser

Fiskeri må finde sted fra 12 pladser, som hver er markeret med 2 hvide pæle. Dog er der fiskeforbud ved alle pladser fra 1. marts - 30. april og tillige fra 1. maj - 30. juni ved fiskepladserne vest for Hareskovvej.

Fiskepladserne blev ryddet for buskads i forsommeren 2016 for at skabe plads til lystfiskerne.

Hundeløbegård og friløbsområde

Der er en aflukket hundeløbegård i området vest for Kirkemosen. I Kirkemosens sydøstlige hjørne er et mindre areal, hvor hunde må løbe uden snor.

Grillpladser

Der er mulighed for at grille flere steder, hvor der er borde med rist beregnet til at sætte engangsgrill på.

Kælkebakke

Brønshøjholm fungerer som en god kælkebakke, der bruges flittigt, når vejret tillader det.

Forsøg med flydende øer

I 2015 blev placeret en flydende, s-formet kunstig ø i Vestmosen. Øen er importeret fra Storbritannien, hvor man med fordel har anvendt denne type. På øen blev først lagt lecanødder, som senere er dækket med flis for at gøre øen mere attraktiv for mosens ynglende vandfugle.

Udsigtsplatform

I Midtmosen findes én og i Østmosen to udsigtsplatforme, der rækker ud over vandfladen. De er bygget som enkle platforme uden tag og i niveau med land. Platformen ud for Engblommevej i Østmosen er af ældre dato, mens de to øvrige er etableret efter 2009. Tidligere fandtes to ældre platforme i henholdsvis Vest- og Østmosen, men de er fjernet, da de var nedslidte. En ældre meget nedslidt platform i Vestmosen bør også nedrives.

Fugletårn

I Vestmosen findes et fugletårn ved den sydlige bred, lidt øst for Hvedevej. Tårnet er opført i 2011 i to etager, hvorved den underste etage er med tag, mens den øverste har frit udsyn både opadtil og ud mod vandet.

Udsigtsplatform i Østmosen

Fugletårn i Vestmosen

Nyttehaven

I Gyngemosens sydvestligste del ligger haveforeningen Tingbjerg Pensionisthaver med 74 små haver.

4.2.3 Udlejning

Den tidligere Restaurant Mosehuset er udlejet til Storkøbenhavns Jagtforening, der anvender bygningen til klublokale. En del af den gamle Brønshøjholmgård, Mosesvinget 1, anvendes som opsamlingssted for Nordtoftegaard Udflugterbørnehave.

4.3 ANALYSER VEDR. BYNATUREN

4.3.1 Vegetationen

Utterslev Mose rummer mange forskellige vegetations- og naturtyper: skov, krat, naturgræs, fælledgræs, brugsplæner, sportsplæner, rørskov, overdrev, eng, moser, bredvegetation og enkeltstående træer/trægrupper. De mest udbredte vegetationstyper er skov, krat, rørskov og græsarealer.

Skov og krat

Mere end 90 % af mosens vedagtige vegetation udgøres af disse slægter: Eg, Birk, Løn, Ask, Poppel, Pil, El og Tjørn. Derudover findes Hæg, Elm, Kirsebær, Avnbøg, Bøg, Lind, Fyr, Robinie og Guldregn. I de lysåbne skovområder er udviklet en skovbundsflora, der dog ofte udgøres af en ret artsfattig urtevegetation. Højskov findes overvejende langs områdernes yderkanter. Enkelte steder især i Midtmosen findes skov på udpræget våd bund.

Kratområderne udgør en væsentlig del af Utterslev Mose, både i våde og tørre områder. Krattene består hovedsageligt af Kornel, Tjørn, Mirabel, Slåen, Hyld, Kvalkved, Gedebled, Pil og opvækst af nogle de førnævnte træer.

Brugsplæner, rabatgræs og sportsplæner

Brugsplænerne findes hovedsageligt i Vestmosen og på Brønshøjholm (Midtmosen) samt på mindre arealer i Østmosen. Brugsplænerne benyttes til forskellige rekreative aktiviteter, og på de mindre plæner i mosens mest urbane dele ses et tydeligt slid. Rabatgræs findes hovedsageligt mellem cykel- og gangsti samt i en 1 m bred zone langs stier. Sportsplæner findes kun tre steder, anlagt tæt ved de tre boldklubbers huse. Sportsplænen i Højmosen gødskes slet ikke, mens sportsplænerne ved Rådvasvje/ Engsvinget og i Kirkemosen kun gødskes i forhold til sliddet på banerne, og således at risikoen for nedsivning er minimal.

Fælledgræs og naturgræs

Fælledgræs er naturprægede græsarealer med middelhøjt til højt græs med urter. De findes på arealer af varierende størrelse i det meste af mosen. Arealer med naturgræs findes relativt få steder bl.a. i Højmosens nordlige del. Naturgræs ryddes som udgangspunkt kun for træagtig opvækst og pileurt i modsætning til fælledgræs, som slås to gange om året. Begge typer af græs giver potentiale for en rigere flora og fauna end klippet græs.

Ø dækket af rørskov

Rørskov (Rørsump)

Rørskoven udgør store områder af mosen, især koncentreret på øerne i Midtmosen, Østmosen og den østlige del af Vestmosen. Rørskovens dominerende plante er tagrør, Danmarks højeste græs. Rørskoven er en vigtig biotop for flere fugle- og dyrearter. Langs bredden af mindre vandhuller blandt andet i Højmosen findes også bevoksninger af tagrør og andre høje urter karakteristiske for fugtig jordbund.

Enkeltstående træer / trægrupper

Enkeltstående træer og grupper af træer findes flere steder i mosen, men i begrænset omfang. Flere af de store gamle piletræer blev flænset under stormen i 2013. Nogle af disse træer er beskåret og bevaret enten som stynede træer eller som torsoer.

Overdrev

Et overdrev er en lysåben naturtype på tør og ret næringsfattig jordbund. På Langholmen er genskabt områdets rigeste overdrev. Siden 2013 har den frivillige gruppe Utterslev Naturplejelaug gjort en stor indsats med at bekæmpe invasive og/ eller aggressive arter som bl.a. Gyldenris, Vild Pastinak, Vild kørvel og Stor Nælde. På Langholmen har urter, som er knyttet til lysåbne arealer, igen bredt sig bl.a. Dunet Vejbred, Almindelig Pimpinelle, Blæresmælde, Almindelig og Stor Knopurt, Hulkravet Kodriver, Håret Viol og Knoldet Mjødurt. Et mindre og stadig stærkt tilgroet overdrev findes i Gyngemosen. Her er registreret Trenervet Snerre.

Hulkravet Kodriver

Håret Viol

Katost

Enge

En eng defineres som en lysåben naturtype på fugtig bund domineret af urter. Generelt holdes enge oftest lysåbne via græsning eller høslæt. De minder dermed om overdrev i både vegetationsstruktur og plejebestand. I Utterslev Mose er en del af engarealerne hidtil plejet som fælledgræs eller naturgræs, mens kun én eng bliver græsset (med får). De enge, som ikke græsses eller plejes, er under tilgroning med høje stauder med ret lavt artsindhold, ofte domineret af Stor Nælde, Tagrør og Sildig Gyldenris. Enkelte steder har der udviklet sig et krat med grupper af høje træer. Tilgroningen af engene er et endnu større problem end på overdrevene.

Moser

Moser er en naturtype på permanent våd bund. De kan være domineret af mange forskellige planter både urter, mosser, buske eller træer. Moser er ikke i større grad afhængige af græsning og har derfor ikke det samme plejebestand som overdrev og enge. Moserne risikerer dog stadig at blive meget artsfattige, da den høje næringstilførsel øger tilgroningen, og dette er et stort problem. I Utterslev Mose er moser registreret i de områder, hvor bunden er fugtigere end engene og tilgroet med bl.a. tagrør og pilekrat. Det høje næringsindhold afsløres ved store bestande af Stor Nælde og Gyldenris. Moserne i Utterslev Mose er levested for mange småfugle og fødesøgningssted for padder og snoge.

Sumpskov

Skov på våd bund kaldes ofte for skovmose eller sumpskov. I Danmark findes flere typer afhængigt af arten af træer. Utterslev Moses få sumpskove består hovedsagligt af aske- og elletræer.

Græsningsarealer

Siden 2004 har får græsset på et areal i Østmosen langs Rådvalsvej. Fårene er på arealet fra primo maj til 31. oktober efter aftale mellem Utterslev Græsningslav og Teknik- og Miljøforvaltningen. I sommeren 2017 frem til 31. oktober 2017 gik der også fire køer på et areal i Højmosen. Højmosen Kogræsserlaug har indgået en samarbejdsaftale med Teknik- og Miljøforvaltningen angående græsningen, som gælder til 1. maj 2020. Kogræsningen forudsætter en dispensation til dyrehold inden for byzone (Bekendtgørelse nr. 467 af 23. maj 2016, § 8 stk. 3). Dispensationen udløb den 31. oktober 2017, og udsætning af køer i følgende sæsoner forudsætter derfor fornyet dispensation.

4.3.2 Fugle

Især grågåsen og hættemågen er karakteristiske for Utterslev Mose. I 1970'erne husede mosen en af landets største hættemågekolonier med omkring 20.000 ynglepar. Nu er bestanden højst på 3000 par (DOFBasen 2009-2016) og måske endda væsentlig lavere. Derimod er bestanden af ynglende grågæs steget betydeligt i løbet af de senere årtier. Andre ynglefugle i søerne er toppet lappedykker, knopsvane, gråand, taffeland, troldand, grønbenet rørhøne og blishøne. I rørskovene yngler bl.a. rørsanger, rørspurv og skægmejse. Uden for sø- og rørskovsområderne yngler forskellige sangere så som munk, løvsanger og gransanger samt mange almindelige "havefugle" som solsort, sjakker, musvit, blåmejse og skovspurv. Med lidt held er der også mulighed for at opleve mere sjældne fugle som bl.a. sorthalset lappedykker, rødbrum, isfugl og rørhøg.

Hættemåger

Blishøne

Gæslinger

Knopsvane

4.3.3 Andre dyr inklusiv bilag IV-arter

Både i vandet og på land lever mange forskellige organismer omfattende blandt andet bløddyr, insekter, spindlere, krybdyr og padder. Krybdyrene er repræsenteret ved snogen og af padder findes lille vandsalamander, skrubtudse, butsnudet og spidssnudet frø. Alle krybdyr og padder er fredede, men nogle af dem har behov for særlig beskyttelse, og er derfor omfattet af EU's naturbeskyttelsesdirektiv og står på direktivets bilag IV. Til disse hører spidssnudet frø, som findes i Utterslev Mose. Også alle danske flagermus er bilag IV-arter, hvoraf der i Utterslev Mose er observeret i alt fem arter: brun-, dværg-, trolde-, skimmel- og vandflagermus.

4.3.4 Planter

Der er fundet ca. 500 plantearter. Af de mest interessante er arterne, der er knyttet til overdrev (se 4.3.1), og de to sjældne snylteplanter Gul Gyvelkvæler og Nælde-Silke.

Gul Iris, sumplante der vokser i vandkanten

Sildig Gyldenris, invasiv i Utterslev Mose

4.3.5 Invasive planter

Invasive arter danner sædvanligvis tætte uigennemtrængelige bestande, hvor ingen andre arter kan etablere sig. De har ikke en naturlig grænse for spredning, og er en trussel mod den naturlige vegetation.

I Utterslev Mose er registreret minimum 11 invasive og potentielt invasive plantearter: Sildig Gyldenris, Kæmpe-Bjørnklo, Japan- Pileurt, Kæmpe-Pileurt, Rød Hestehov, Vild Pastinak, Rynket Rose, Kæmpe-Balsamin, Almindelig Snebær, Hvid Kornel og Armensk Brombær. De er på sortlisten over invasive arter, bortset fra Almindelig Snebær og Hvid Kornel, som er på observationslisten samt Armensk Brombær, der ikke er anerkendt som invasiv plante i Danmark. Erfaringer fra blandt andet Californien og Australien tyder dog på, at den bør tages alvorligt. Den danner op til 3 meter høje fuldstændig uigennemtrængelige stærkt tornede krat. Da den sætter mange velmagende bær, spredes den let af fugle.

Sildig Gyldenris er den mest dominerende invasive art. Den har etableret sig dels i rørskovene, hvor den udkonkurrerer rørene, dels på græsarealer og i bredvegetationen, hvor den udkonkurrerer både græsser og andre urter. Kun i tæt skygge (skov) og rørskov med høj vandstand har den svært ved at trives. Næsten alle arealer, hvor den forekommer massivt, har mistet al sin biodiversitet og sin væsentligste rekreative værdi. Gyldenris har flere steder negativ indvirkning på den visuelle kontakt til vandet.

4.3.6 Invasive dyr

Enkelte individer af mink er blevet observeret og nedlagt i mosen. Minken er en trussel for fuglelivet især vandfugle, da den rydder reder for både æg og unger.

Harlekinmariehønen er også set flere steder i mosen. Den kan fortrænge andre arter af mariehøns og kan også gøre indhug på andre arter af insekter. Om harlekinmariehønen udgør et problem i Utterslev Mose er uvist.

5. UDVIKLINGSMULIGHEDER

5.1 TILTAG FOR UDVIKLING AF DET REKREATIVE POTENTIALE

5.1.1 Adgangsforhold og tilgængelighed

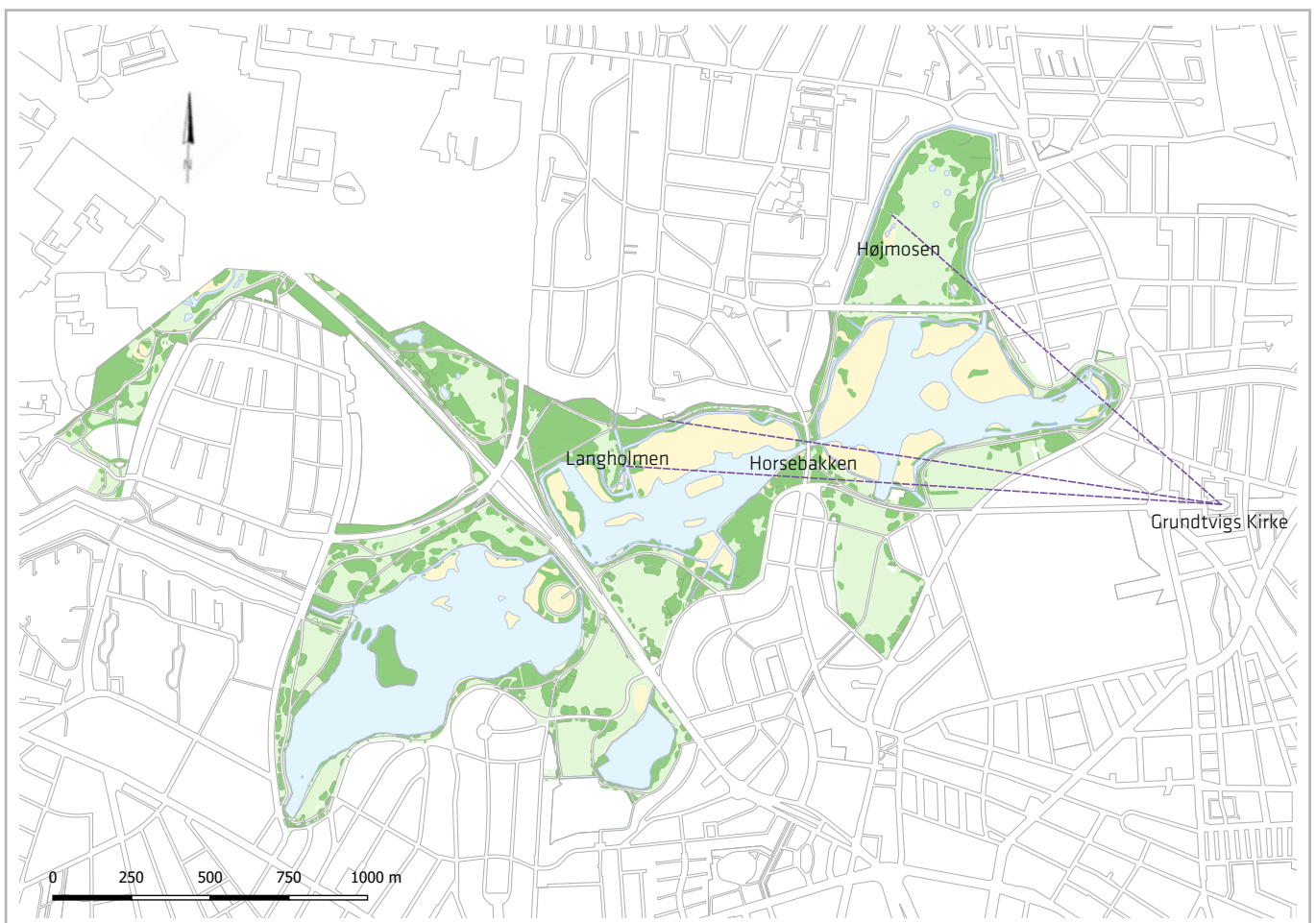
Der kan i planperioden anlægges en bro ved Kirkemosens nordligste spids for at gøre det muligt at komme rundt om søen uden at skulle op på Hareskovvej.

I Højmosen kan indhegningen til køer bevares (se også 5.2.8). Hvis der sker en justering af hegnets placering, er det en forudsætning, at der fortsat er mulighed for passage mellem øst- og vestsiden af Højmosen.

Der er ikke behov for anlæggelse af yderligere adgangsveje til Utterslev Mose fra de omkringliggende veje.

5.1.2 Visuelle forbindelser

Der er potentiale for at skabe god variation i breddernes karakter over hele mosen. Krat og træer i randplantningen bør nogle steder danne utilgængelige bredder, og andre steder bør åbne græsflader gå helt ned til bredderne. Både utilgængelige og åbne bredder bør forekomme i såvel Vest- Midt- og Østmosen, men deres placering kan variere gennem planperioden. Vigtige udsigter til landemærker i mosens omgivelser til Grundtvigs Kirke bør sikres, fra Langholmen, fra Højmosens nordvestlige del og fra broen, hvor Horsebakken skærer gennem Midt- og Østmosen.

Sigtelinjer

5.1.3 Leg, bevægelse og friluftaktiviteter

Der kan anlægges en oplevelsesbro som et længere gangforløb, der fører gennem et sumpområde og giver udkik til vandet. Broen forventes anvendt både i rekreative - og undervisningsformål. Den kan f.eks. anlægges i Midtmosens sydøstlige hjørne, hvor en tidligere ”hemmelig sti” (omtalt i Pleje- og udviklingsplanen fra 2004) nu er tilgroet. Anlæggelsen forudsætter dispensation fra fredningen. Der kan også etableres oplevelsesstier i form af slåede stier, gerne snoede, gennem områder med fælled- eller naturgræs. Stierne foreslås etableret, hvor det forøger parkgæsternes oplevelsesmuligheder.

5.1.4 Funktioner og mødesteder

De 12 fiskepladser bør fastholdes og friholdes for tilgroning hvert 2.- 3. år.

5.1.5 Afslapning og ophold

Der kan etableres tre nye udsigtsplatforme ud over vandfladen til erstatning for de tre, som er fjernet eller bør fjernes på grund af nedslidning. Det vurderes ved opsætningen, om det er hensigtsmæssigt med den samme placering som tidligere dvs. to i Vestmosen (Åkandevej lidt nord for Gadelandet, Pilesvinget ca. ud for Gråbykkevej) og én i Østmosen (ud for den brede ubevoksede strækning ved Grønnemose Allé). Mindst én af de nye udsigtsplatforme bør dog placeres i Vestmosen. De nye platforme skal være tilgængelige for kørestole, barnevogne og lignende. Den gamle udsigtsplatform ud for Engblommevej skal vedligeholdes.

5.1.6 Stier og belysning

Omkring Kirkemosen kan anlægges en grussti. Den anlægges på begge sider af den nye bro (se 5.1.1). Stien skal føre fra broen mod vest ud til Pilesvinget og mod sydøst forbinde broen med den eksisterende grussti på østsiden af Kirkemosen.

Der vurderes ikke at være behov for yderligere nye stier, men eksisterende grusstierne bør fortsat løbende renoveres for at sikre god tilgængelighed. Det kan overvejes, om eksisterende stier, som tilbagevendende bliver oversvømmet, med fordel og uden negative miljøkonsekvenser kan hæves. Om en eventuel hævnings af en sti kræver dispensation fra fredningen kan først vurderes, når der foreligger et konkret projekt. På ingen af de eksisterende grusstier foreslås belægning ændret til asfalt (vil altid kræve en dispensation fra fredningen). For oversigt over cykel- og gangstier se bilag 3.

Der foreslås ikke opsat yderligere belysning end den, som der er givet dispensation til (afsnit 4.1.3). Da Utterslev Mose er et naturområde, hvor biodiversiteten skal være høj, er det vigtigt i videst muligt omfang at sikre det naturlige mørke for områdets dyreliv.

5.1.7 Bygninger

Materialpladsen, Mosesvinget 91, kan uden dispensation overgå til andet formål, der også har relation til aktiviteter i Utterslev Mose, hvis Teknik- og Miljøforvaltningens brug af arealet ophører. Ombygning og tilbygning forudsætter dispensation fra Fredningsnævnet på baggrund af et konkret projekt.

5.1.8 Parkinventar og skilte

De eksisterende skilte af den type, som anvendes i statens skov, bør renoveres. Alternativt kan der opsættes en ny type af skilte, hvis Teknik- og Miljøforvaltningen vælger at overgå til et nyt skilte-design i naturområderne. Desuden kan der i planperioden udføres forsøg med opstilling af overdækkede informationstavler efter nærmere aftale med Teknik- og Miljøforvaltningen. Der kan opsættes yderligere borde-bænkesæt med rist til engangsgrill, hvor der vurderes at være behov.

Skilt i Østmosen

Aktiviteter i Østmosen

5.2 TILTAG FOR UDVIKLING OG PLEJE AF LANDSKAB OG NATUR

5.2.1 Skov og krat

Det nuværende kronelag består af træer indplantet ved omlæggelsen af mosen til naturpark. Dette kan tydeligt spores i planterækker og grupperinger. Den første generation er for de fleste arters vedkommende ved at sygne hen, men der er mange steder en rig foryngelse, som kan tage over.

Målet med plejen af skov og krat er at sikre en varieret, strukturrig skov med stor alders- og artsvariation. Over tid er målet at skabe et stabilt skovklima med mulighed for langt større mangfoldighed end i dag. Den fremtidige, strukturelle opbygning vil også gøre bevoksningerne mere hårdføre over for storm og bedre til at genskabe strukturen efter skader.

Lysåbne skovtyper prioriteres, da de indeholder mulighed for højere biodiversitet. Plejen kan ske i form af etablering af lysbrønde eller selektiv hugst i meget mørke og tætte dele af bevoksningerne domineret af ahorn. Plejen kan også udføres som en generel tynding i områder med nyplantninger og stangskov eller som en del af naturplejen af skovbryn, hvor der hugges D-formede områder ud langs tætte kanter for at give større habitatdiversitet i brynene. Evalueringer af denne metode viser, at der er positiv effekt på mængden og rigdommen af sommerfugle. Der er generelt tale om nænsom drift, hvor man fjerner skyggetræarter som ahorn og bøg under gamle ege og andre lystræer for at sikre, at der kommer lys nok til underskovens arter.

Skovene gennemgås hvert 7. år, hvor det vurderes om pleje er nødvendig. Dødt ved efterlades i skovbunden til naturligt henfald med mindre mængden af dødt ved vil gøre det umuligt for naturlig opvækst at spire frem. Døde træer kan efterlades i bevoksningerne til gavn for biodiversiteten, så længe de ikke udgør en risiko for besøgende.

”Torsoer”, dvs. stammer uden nævneværdige sidegrene med en stammeomkreds på minimum 1,5 m i brysthøjde, kan ligeledes bevares, hvis de skæres ned til en højde, så stammen er lavere end afstanden til nærmeste opholdsstedsareal. Torsoer, der er levested for flagermus, kan bevares selv om torsoen er højere end afstanden til det nærmeste opholdsareal. Men det forudsætter, at torsoen bibeholdes i kommunens risikosystem (overvågning af risikotræer). Torsoen beskæres eller fældes, når og hvis dette vurderes at

Torso i Midtmosen

Dødt ved under nedbrydning

være nødvendigt af "risikotrægruppen". Torsoerne er vigtige levesteder for en lang række dyr, planter og svampe. Torsoer, som har særlig biologisk værdi, kan bevares selv om stammeomkredsen i brysthøjde er mindre end 1,5 m.

Skovene på de våde områder overlades som udgangspunkt til naturlig udvikling, medmindre tilgroningen gør, at man for at sikre en lysåben mose eller bred ønsker at hugge i bevoksningen.

Der kan foretages indplantninger af hjemmehørende arter de steder, hvor det understøtter og forbedrer eksisterende biodiversitet.

Ahorn

Ahornen er mest aggressiv og forynger sig stort set alle steder. Det er den mest dominerende art i hele mosen, og den bør mindskes i omfang, så den ikke bliver dominerende alle steder. I stedet for ahorn bør spidsløn og navr fremmes. Ahorn og spidsløn skaber ofte så meget skygge, at en mellemetage kan være meget svær at skabe. Navr derimod giver mere lys og muliggør mere nuanceret beplantning.

Ege

Egetræerne har mange år igen, men mange har fået kraftige skader efter de sidste par storme. De første indgreb for at forbedre vilkårene for egetræer blev gjort i 2014, hvor opvækst, som generede træerne, blev fjernet. Målet med plejen af bevoksningerne med eg er at få så gamle egetræer som muligt ved at minimere konkurrencen fra andre træer.

Birk

Birk bliver ikke nær så gammel som mange af de andre arter og befinder sig mange steder i slutningen af aldringsfasen på vej mod nedbrydningsfasen. Birken er et pionértræ, der etablerer sig nemt på åbne arealer. Fordi Utterslev Mose er så tilgroet vil birk ikke forynge sig af sig selv.

Pil og poppel

Der er registreret 7 forskellige pile-arter. Femhannet pil, øret pil, gråpil, hvidpil, sejlepil, skørpil og båndpil. Mange af pilearterne bliver ikke særlig høje og udgør derfor en væsentlig del af mange krat. Men arter som seljepil, skørpil og hvidpil er høje træer, som er meget markante på grund af deres størrelse og hurtige tilvækst.

Mange af de store piletræer blev fjernet i forbindelse med rydningerne af gamle poppel- og piletræer tilbage i 2009, og efterfølgende er mange piletræer blevet ødelagt som følge af stormene i efteråret 2013. Dette betyder, at pilens visuelle udtryk ikke er så markant som tidligere. Oven i dette forynger pil sig ikke så godt, og det meste foryngelse, som observeres, er forynget via rodkud. Plejen skal sikre, at der kontinuerligt findes pil og poppel i alle aldersfaser i Utterslev Mose.

Ask

Asketræerne i Utterslev Mose er angrebet af sygdommen asketoptørre. Der skal være særligt fokus på at bevare de sunde individer i mosen.

Elm

Elmetræer er stadig udsat for elmesygen i Danmark. Sommerfuglen det hvide W er knyttet til elmetræer, og derfor er det vigtigt at sunde træer bevares. Træer, der viser tegn på elmesygen, stævnes, så de kan skyde igen fra roden.

Krat i bevoksningerne

Flere steder kan krattet med fordel springe i skov, mens andet holdes som krat. Alt med torne bevares som udgangspunkt. For at få så mange nuancer af krat som muligt bør noget forynges ved nedskæring, mens andet skal få lov at henfalde og springe i skov.

Nogle af de meget tætte krat af Hvid og Rød Kornel kan ryddes, da de danner store monokulturelle flader. Der skal tages højde for, at kornelkrattene er gode skjul for fugle, så der skal være andre tætte krat til at overtage denne funktion ved større rydninger.

Kornel er en udfordring pga. at dens rodlående grene. Den kan sprede sig over et væsentligt areal, så længe det ikke plejes. Denne tendens er tydelig mange steder, hvor den danner et massivt krat. Kornellen kan forhindre andet i at spire og kan overtage et busklag over en kort årrække. Af den årsag bør kornel, fremadrettet, ikke plantes ind i mosen. Om hvid kornel se også Kap. 5.2.9.

Tjørn er repræsenteret ved flere forskellige arter. Generelt er der et tjørneagtigt præg over det meste af Utterslev Mose, både som randbeplantning og som mellemlag under det eksisterende skovdække. Det er den almindelige hvidtjørn, som forynger sig bedst, men den forynger sig til gengæld godt de fleste steder.

Krat bestående af blandt andet tørst, slåen, hyld og tjørn er betydningsfulde for mosens insekter, blandt andet bier og sommerfugle, og skal bevares så vidt muligt. Denne slags krat ryddes som udgangspunkt ikke.

Handleplan (tidsplan) for naturpleje af bevoksninger af skov og krat kan ses i bilag 4.

5.2.2 Ændring af græspleje

Med henblik på at forøge både Utterslev Moses biodiversitet og oplevelsesværdi skal plejen af flere plæner ændres fra brugsgræs til naturgræs/evt. fælledgræs. Det foreslås, at det blandt andet sker på en del af Brønshøjholm, og med naturgræs i en sådan bredde, at det giver mening at skabe en eller flere slåede stier gennem området. Desuden kan der iværksættes et forsøg med henblik på at skabe et mindre område med blomstrende overdrevsplanter på Brønshøjholm. En stribe af græstørv fjernes på Brønshøjholm, hvorpå frø, der skal være samlet på Langholmen, udsås på den blotlagte jord.

Der skal fortsat være fokus på, at gødsningen af sportsplænerne er så begrænset, at risikoen for nedsivning er minimal. Plænerne i Højmosen skal fortsat ikke gødskes.

Eng i Østmosen plejet som naturgræs

5.2.3 Lysåbne naturtyper

Overdrev

Det er vigtigt, at Langholmen fortsat holdes under nøje observation, således at pleje kan iværksættes, når det er nødvendigt. Det drejer sig om bekæmpelse af gyldenris og pastinak, så de ikke igen breder sig i større omfang. Næringskrævende græsser og urter som hundegræs, Drap-Havre, Stor Nælde og tidsler bør slås, så vidt muligt med le. Slåningen er især vigtig på steder, hvor de har tendens til at danne monokulturer. Det slåede materiale bør fjernes fra området. Vedagtig opvækst af slåen, kornel og hylde bør også fjernes. Dog skal enkelte ældre hylde træer fortsat bevares.

Det mindre overdrev i Gyngemosen er stærkt tilgroet. Her bør ryddes for opvækst af træer og buske. Arealer domineret af græs bør slås eller eventuelt græsses, og gyldenrisen skal bekæmpes. Det slåede materiale bør fjernes fra området.

Enge

Vegetationen plejes som fælledgræs eller naturgræs. Dette gælder også de få arealer, som hidtil er plejet som brugsplæner. Herved er der mulighed for, at lyselskende eng- og sumplanter kan vinde frem. Det afslåede materiale bør fjernes fra området.

Opvækst af pil og øvrige krat fjernes, enkelte mindre krat lades dog tilbage.

De engarealer omkring Bakkemosen, der plejes som brugsplæne, skal udvides og i stedet plejes som naturgræs. En del af arealet kan plejes ved leslåning. Det kan undersøges, om det er muligt at hæve vandstanden på engen ved Bakkemosen. Den mere ekstensive pleje eventuelt i kombination med højere vandstand på engen kan skabe en landskabsmæssig og vegetationsmæssig forbindelse til søen i Bademosen, som ligger nord herfor. Samtidig vil områdets naturindhold øges.

Arealerne i Kirkemosen består af rørsump, star-samfund, lidt krat, enkelte mere lysåbne arealer og områder domineret af nælder, tidsler og snerler. En del af området har potentiale for at kunne udvikle sig til en artsrig eng, som det formodentlig har været tidligere. I 2015 blev udført en væsentlig rydning af krat især bestående af pil, men også kornel. I 2017 har Naturrum (frivillig gruppe støttet af Helhedsplanen for Utterslev Mose) afholdt naturplejearrangementer, hvor invasive og andre aggressivt voksende planter er blevet bekæmpet. Hvis engen arter skal udvikles, er det vigtigt at krattene ikke igen bliver for omfangsrige, og ligeledes vil det være hensigtsmæssigt at slå rørsump og star-samfundet, ideelt set hvert år. Slåningen bør foregå medio juli og med fjernelse af det afhøstede materiale. Det skal sikres, at der ikke er ynglende fugle inden slåning.

For at skabe en mere fugtig eng på Kirkemosens vestlige side kan det forsøges at retablere den oprindelige bredprofil over en strækning på ca. 10 meter. Det skal ske i direkte forlængelse af engens nordlige afgrænsning. Det sker ved simpel afgravning og skrabning af volden samt fjernelse af rødder. Den jord, som fjernes fra volden, skal afleveres i deponi uden for Utterslev Mose. Arbejdet med afgravning af volden kan eventuelt udføres af Utterslev Naturplejelaug.

På østsiden af Langholmen er foretaget et lille gennembrud af den lave jordvold ud mod den omgivende kanal. Gennembruddet blev udført i 2017 af Utterslev Naturplejelaug med tilladelse fra Teknik- og Miljøforvaltningen. Hensigten med gennembruddet var at lette vandets indtrængen på den sydlige spids af Langholmen og derved skabe et oversvømmet område, hvor der kan indfinde sig eng- og sumplanter. Inden gennembruddet

havde Tagrør og andre høje urter bredt sig over hele arealet. Disse bør derfor slås, hvis engplanterne skal have mulighed for at etablere sig.

I Østmosen kan engområdet vest for Naturværkstedet Streyf fortsat afgræses af får. Centralt i fåreindhegningen er oprindeligt skabt små hegnede arealer til beskyttelse af opvoksende træer, men arealer er blevet domineret af gyldenris. Der hvor disse hegn ikke er fjernet, bør det ske snarest, således at gyldenrisen kan bekæmpes. I Østmosens nordøstlige ende findes ligeledes en smal engbræmme præget af bl.a. Tagrør, Stor Nælde og Sildig Gyldenris, men også med enkelte eng- og kærurter samt pilekrat. Hvis området slås to gange årligt og det afslåede materiale fjernes, er der her også potentiale for udvikling af en rigere eng- og kærvegetation.

Den sydøstligste bred af Vestmosen er registreret som eng. Det er imidlertid kun en meget begrænset del af dette areal, som er lysåbent. Størstedelen af arealet er tilgroet med krat og med spredte grupper af høje træer. Det lysåbne areal skal søges bevaret ved at opvækst af pil og kornel skæres ned. Hvis Tagrør, Lodden Dueurt, Sildig Gyldenris og andre høje urter breder sig på arealet bør disse bekæmpes eventuelt ved leslåning. Arealerne med krat og træer bevares.

Moser

I moserne (undtaget sumpskovene) er der generelt behov for bekæmpelse af invasive arter som Sildig Gyldenris, Rød Hestehov og Japan-Pileurt. Den høje urtevegetation inklusiv Sildig Gyldenris bør slås så vidt muligt to gange årligt, men under alle omstændigheder sent (primo juli og ultimo august) af hensyn til bl.a. nattergal og kæranger. Afslået materiale bør fjernes fra området.

Vedplanterne skal i det væsentligste begrænses, men ikke helt fjernes af hensyn til nattergale og andre fugle. Bundvegetationen inklusiv Tagrør kan slås efter konkret vurdering af omfanget.

Det sydvestlige moseområde i Gyngemosen og en stor del af mosedraget på sydsiden af Midtmosen skal dog lades urørt, da arealerne ligger inden under fredsskov. Desuden bør mosedraget i Midtmosen nord og nordvest for overdrevet på Langholm stå urørt på trods af ret tætte bevoksninger af Grå-Pil, Bånd-Pil m.v. Men idet krattene er blevet så gamle, er de blevet ret åbne i bunden og huser en artsrig urtevegetation med bl.a. Gul Frøstjerne, der har været kendt fra stedet i lang tid. Der findes også så meget dødt træ i pilekrattet, at det har betydning for mange svampe. Området bør derfor lades stå urørt, bortset fra eventuel bekæmpelse af invasive arter.

Moserne sydvest og nordvest for Østmosen består af betydelige områder domineret af Tagrør, og de er truet af eutrofiering og tilgroning. Vegetationen, også rørsumpen, bør her slås, ideelt i 10-15 cm's højde, medio juli og igen ultimo august. (Det sene tidspunkt af hensyn til ynglende småfugle). Herved bekæmpes gyldenrisen også. Det afslåede materiale bør fjernes fra området.

Sumpskove

Enkelte områder af tidligere mose, i henholdsvis Midtmosen og Højmosen, har udviklet sig til skovmose af typen aske-ellesumpe. Her mange gamle, udgående og døde træer, som giver gode forhold for vedboende insekter, svampe, flagermus og hulrugende fugle. Generelt er behovet for naturpleje i disse skove meget lavt, og sumpskove bør i langt de fleste tilfælde have lov til at udvikle sig mod urørt skov. Dog bør invasive arter bekæmpes.

5.2.4 Små søer

I Højmosen findes ni mere eller mindre permanente vandhuller, i Gyngemosen seks små søer, i Bademosen én sø og i Bakkemosen mindst to næste udtørrede små søer. Desuden udgøres en væsentlig del af Kirkemosen af en sø. De fleste af disse små søer/vandhuller er mere eller mindre tilgroede med bl.a. pilekrat og tagrør. Men generelt er de mere velegnede som ynglesteder for padder end Utterslev Moses tre store søer. Den største bestand af Spidssnudet og Butsnudet Frø er fundet i Højmosen, men disse frøer er også registreret i Gyngemosen, Bademosen og Bakkemosen.

Der skal generelt sikres et godt lysindfald af hensyn til padderne ved de nævnte små søer/vandhuller. Derfor er der ved flertallet behov for at rørskoven slås med fjernelse af materialet, og at træer og buske, der i betydeligt omfang hindrer lysindfald, fjernes. Bademosen undtages dog fra denne pleje af hensyn til dyrelivet, som findes her ud over padderne. I Bademosen anbefales derfor en begrænset rydning langs bredderne, og piletræer må kun ryddes på en kortere stækning ud for søens sydvestlige hjørne, og pilekrat ryddes nogle få meter langs græsset i det sydøstlige hjørne. For at forebygge tilgroning i den lavvandede randzone kan tagrørene slås hvert 2. år med fjernelse af det afhøstede materiale. Det ideelle tidspunkt for udførelse af dette er 15.-25. juli. Hvis væltede træer ude i søen ryddes, bør den nederste del af træerne bevares med rodkage.

Bademosen

Generelt er det også fremmede for padderne ynglemuligheder, hvis overgangen mellem søen og omgivelserne ikke er brat. Derfor kan bredderne med fordel udjævnet på flere af vandhuller i Gyngemosen og Højmosen. Oprensning og andre plejeindgreb i søer skal foretages uden for padderne yngletid dvs. før 1. marts og efter 15. august. Hvis plejeindgrebet foretages i tørt vejr minimeres risikoen for at skade padder, som opholder sig i de berørte områder. I perioden 1. november til 1. marts er padderne i dvale, og da kan indgreb gennemføres uden risiko for at skade padderne. Da moserne dog oftest er fugtigere om vinteren end om efteråret anbefales august-september til indgrebene.

I Gyngemosen er to af vandhullerne udgravet i efteråret 2010 som afværgeforanstaltning for byggeri i Gladsaxe Kommune. Det nordøstligste af disse (vandhullet nærmest Hillerød motorvejen) er truet af tilgroning, og derfor bør dunhammer og tagrør graves bort i den lavvandede del, men først når padderne er gået på land. To af de seks små søer i Gyngemosen er ikke relevante at pleje, det ene på grund forekomst af fisk, som gør det uegnet for padder, det andet på grund af forurening af vandet. Desuden er den sydlige del af Gyngemosen fredskov og må derfor ikke ryddes. For en nærmere beskrivelse af de forskellige småsøer/vandhullers placering og foreslåede pleje henvises til rapporten "Søer omkring Utterslev Mose 2017, Naturovervågning og plejeforslag til padder".

Kirkemosen er dårlig som ynglested for padder på grund af fiskebestanden og den sparsomt udviklede sumpede rørzone, hvor padderne kan lægge æg. En forbedring kan eventuelt ske ved at udtynde krattet i de skyggede, sumpede områder langs østsiden, som derved kan blive mere lysåben. Dette kan suppleres med hel eller delvis fjernelse af den lave jordvold ligeledes på østsiden. Herved kan skabes en mere jævn overgang mellem vand og land. Endelig kan der udgraves et lavvandet vandhul i tagrørsumpen nord for søen.

5.2.5 Pleje af øerne

Flertallet af øerne i Øst-, Midt- og til dels Vestmosen er bevokset med rørskov, som primært består af Tagrør. Rørskovene er vigtige yngleområder, og derfor skal det undgås, at flere øer, end hvor det allerede er sket, gror til med buske og træer. For at bl.a. at bekæmpe den vedagtige opvækst på øerne, bør alle øer med rørskov slås. Slåningen bør følge en femårig plan, således at alle øer med rørskov er slået, når de fem år er gået (se bilag 5).

Flere steder vokser buske og mindre træer især på den af øernes bred, som vender ud mod kanalen. Det skyldes, at øens bred er særligt næringsrigt, som følge af opgravet slam fra kanalens bund, som blev lagt på bredden. Dette sket i forbindelse med oprensning af kanalerne for 20-25 år siden. Slammet, der har dannet en jordvold på ½-1 meters højde, udgør samtidig en barriere for ællinger og anden fugleyngel. Ultimo 2016 og 2017 blev jordvolden på henholdsvis Saviø samt Tristø og Horseø (alle Østmosen) gravet bort. Jorden havde et indhold af tungmetaller, som gjorde det nødvendigt at køre det på deponi. Fjernelse af jorden til deponi er bekosteligt, men når det er muligt, bør dette arbejde fortsætte på andre øer, hvor der er behov (se bilag 6).

Kanalen med ø til højre, hvor jordvolden er træbevokset

Ø indtaget af svaner og ændre efter bortgravning af jordvold

Ø med nyslået rørskov

Terneø er egnet for ynglende hættemåger. Derfor bør udviklingen af vegetationen følges, og vegetationen bør skæres ned, når det er muligt at færdes på øen og uden for fuglenes ynglesæson. For samtidig at undgå kraftig tilvækst af vegetationen inden det følgende års yngletid, skal beskæring foregå i perioden 1. oktober- 1. marts. Herved tilstræbes at øen bevares åben og fri for vegetation.

Det er et problem, at øerne i Utterslev Mose eroderes på grund af bølgeslagets slid. Dette er tidligere af flere omgange forsøgt imødegået ved opbygning af faskiner langs øernes kanter, hvor der efterfølgende er foretaget en opfyldt bag faskinen i de fleste tilfælde med bunden af tagrør. Denne udbedring er ikke særligt holdbar, og derfor blev en anderledes metode forsøgt anvendt i 2013, hvor en del af Svaleø i Vestmosen blev forsøgt retableret med sten. Det forventedes at være en langt mere holdbar metode, da sten kun over en meget lang tidshorizont slides af bølgeslaget. Desværre kunne søbunden ikke bære stenene, som efter kort tid sank og efterlod øens overflade lige under vandoverfladen. Først og fremmest af hensyn til fuglelivet bør det fortsat undersøges, om det er muligt at finde en holdbar metode til sikring og retablering af øerne.

5.2.6 Sjældne, truede og rødlistede plante- og dyrearter

Nælde-silke

Denne plante, der slynger sig op af sin værtsplante, er ret sjælden i Danmark. Den snylter ofte på Stor nælde, Humle, Grå-Bynke og Almindelig Bukketorn. Derfor lever den ofte i nældebevoksninger m.m. på lavtliggende steder med ret høj luftfugtighed. Nælde-silke er blevet registreret i Utterslev Mose senest i 2017. Nælde-silke kan tilgodeses ved at bevare partier med nældebevoksninger, gerne på lavtliggende steder med høj luftfugtighed.

Nælde-silke

Gul Gyvelkvæler

Planten er en helsnylter, der altid har hestehov som værtsplante. Den er helt eller næsten uden bladgrønt, med brun stængel og ret kirtelhåret. Den er kun fundet få steder i Danmark bl.a. i Utterslev Mose. Bekæmpelse af individer af Rød Hestehov, som har Gul Gyvelkvæler som snylter, bør undgås (se afsnit 5.2.9, om Rød Hestehov).

Hættemåge

Hættemågen er i stærk tilbagegang både i Danmark og i store dele af Europa. Hættemågen er fredet hele året. Fuglerederne må ikke ødelægges, beskadiges eller fjernes forsætligt, og æg må ikke forsætligt ødelægges eller beskadiges. Hættemågen kan tilgodeses ved fortsat at sikre, at arten har forstyrrelsesfrie områder. Dette kan ske ved rørslåning af Utterslev Moses øer. Øerne kan tåle en vis tilgroning med høje urter, brændenælder m.m., men de skal løbende plejes, således at de ikke gror helt til med vedplanter (se 5.2.5 om Terneø). Sikring og genopbygning af yngre øer, der er udsat for erosion, vil også hjælpe arten.

Sorthalset lappedykker

Den sorthalsede lappedykker er en sjælden dansk ynglefugl. Den er registreret i Utterslev Mose i 2016. Den har gavn af hættemågen, hvis ynglekolonier beskytter den sorthalsede lappedykker mod rovfugle. Initiativer, som forbedrer forholdene for hættemågen, vil således samtidig være til gavn for den sorthalsede lappedykker.

Isfugl

Isfuglen er fredet, står på EU's fugledirektiv (bilag 1) og angivet på den danske rødliste (ikke truet). Bestanden i Danmark vurderes i dag at være ca. 300 par, formentlig takket være de seneste milde vintre. Bestanden svinger dog en del, da Danmark ligger på artens udbredelsesgrænse mod nord. Isfuglen er observeret i Utterslev Mose i 2014 - 2017, men vurderes at være fåtallig. Ud over forurening er isfuglen sårbar overfor forstyrrelser og ændringer i vandstanden ved deres levesteder, da deres redehuller ofte er udsat for oversvømmelse. Minken udgør her en trussel for isfuglen og dens unger. At sikre uforstyrrelse, uændret vandstand og bekæmpelse af mink vil derfor være til gavn for isfuglen.

Det hvide W

Det hvide W er på den danske rødliste registreret som moderat truet. Alle fire levestadier (æg, larve, puppe og voksen) lever i elmetræer, især ældre træer. Det hvide W er registreret i Utterslev Mose. De eksisterende elmetræer bør derfor besvares af hensyn til denne sommerfugl.

Seljepilglassværmer

Denne natsommerfugl er sjælden i Danmark, og er én af de mest sjældne arter i Utterslev Mose. Den ligner ved første øjekast en hveps og findes især i gamle piletræer, hvor man også kan se gamle flyvehuller. Ifølge www.fugleognatur.dk er den senest observeret i 2006 i Utterslev Mose. Den manglende senere registrering kan skyldes forveksling med hveps. Bevarelse af ældre piletræer vil være til gavn for seljepilglassværmeren.

Sumpgræshoppe

Denne græshoppe er sjælden og en vores største arter. Den er knyttet til moser, sumpe og våde engen og registreret 2 steder i Utterslev Mose (www.fugleognatur.dk). Genskabelse af den oprindelige bredprofil langs en del af søen i Kirkemosen (kapitel 5.2.3) formodes at være fremmende for sumpgræshoppen.

5.2.7 Bilag IV-arter

Forslag til initiativer til gavn for flagermus

Skabe og bevare torsoer frem for at fælde træer

Etablering af hop-overs (beplantninger af høje træer) og hegn, som kan lede flagermusene op over trafikken, hvor deres trækruter krydser trafikerede veje

Skabe flere områder med insektproduktion (fra brugsplæne til fælled/naturgræs)

Forslag til initiativer til gavn for Spidssnudet Frø og øvrige padder

Forbedring af eksisterende ynglevandhuller (oprensning og rydning af vegetation)

Etablering af nye ynglevandhuller

Etablering af faunapassager, hvor det er relevant

Effektiv minkbekæmpelse

Etablering af bedre rastemuligheder for overvintrende padder og for krybdyr.

5.2.8 Dyrehold

Får

Fåregræsning i Østmosen kan fortsætte, så længe der er en brugsretsaf tale med Teknik- og Miljøforvaltningen. Der stilles ikke krav om en bestemt fårace.

Når fårene udsættes i Utterslev Mose primo maj, er en del af urtevegetationen ofte blevet for høj til at fårene æder denne. Derfor har det næsten hvert år været nødvendigt at slå vegetation med maskine i løbet af græsningsperioden. Hvis denne slåning skal undgås, vil det sandsynligvis forudsætte, at fårene udsættes langt tidligere. Det vil medføre, at der skal etableres yderligere faciliteter til fårene ud over det eksisterende læskur. Derfor vil der ikke blive stillet krav til Utterslev Græsningslaug om, at fårene sættes tidligere på græs.

Får i Østmosen

Kvæg

Der kan fortsat ske kogræsning i Højmosen. Græsningen vurderes egnet til naturpleje af det meget fugtige område, hvor kommunens maskiner vanskeligt eller slet ikke kan slå vegetationen. Græsningens effektivitet bør årligt evalueres, så den mest optimale race for græsning og dermed naturpleje af området bliver valgt for den kommende sæson. Men der bør holdes øje med vegetationen ikke mindst gyldenris. I området er der registreret Spidssnudet Frø og etableret paddehuller. Hensigten med afgræsningen er blandt andet at forhindre paddehullerne i at gro til med krat og invasive arter.

Hvis det bliver nødvendigt at justere hegnets placering, skal det ske efter aftale med Teknik- og Miljøforvaltningen. Se i øvrigt kap. 5.1.1.

5.2.9 Bekæmpelse af invasive planter

Sildig Gyldenris

Slåningen kan foregå maskinelt, men det er vanskeligt og dog vigtigt, at de gyldenrisplanter, som står skjult i krat og tæt ved træer, også slås. Dette kan med fordel

gøres manuelt med le eller buskrydder. Det afslåede materiale bør opsamles, da det ellers vil forhindre opvækst af de urter, som netop ønskes tilgodeset i stedet for gyldenris. Gyldenris nedbrydes meget langsomt, og det afklippede vil, hvis det ikke fjernes, danne en tyk måtte på jorden, der enten forhindrer andre arter i at spire eller blot tillader, at andre uønskede planter som f.eks. brændenælder og brombær etablere sig.

Der har foregået en systematisk bekæmpelse af Sildig Gyldenris i Utterslev Mose siden 2014 takket være nyttearbejdet, et samarbejde mellem Beskæftigelses- og Integrationsforvaltningen og Teknik- og Miljøforvaltningen. Også de steder, hvor Utterslev Naturplejelaug arbejder, er det ved en stor aktiv indsats lykkedes at bekæmpe gyldenrisen. Bekæmpelse af Sildig Gyldenris bør fortsat prioriteres højt af hensyn til Utterslev Moses biodiversitet.

Kæmpe-Bjørneklo

Kæmpe-Bjørneklo er sjælden i Utterslev Mose, men der bør gøres en indsats for at komme de sidste planter til livs.

Japan-Pileurt

Japan-Pileurt er kun fundet få steder i Utterslev Mose. Den er meget vanskelig at bekæmpe på grund af dens livskraftige vækst, store rodnet og evne til at skyde fra alle plantedele. De bedste resultater for udryddelse er sædvanligvis fået ved at holde planterne afdækket med UVtæt plast eller presenning gennem adskillige år, en relativt dyr og grim metode. Nyttearbejderne har igangsat bekæmpelse i form af slåning.

Kæmpe-Pileurt

Denne plante er kun fundet et enkelt sted i Gyngemosen, men til gengæld med en meget stor og veletableret klon. Kæmpe-Pileurt er en nærtstående art til Japan-Pileurt, men væsentligt større. Den tåler dårligere slåning end Japan-Pileurt. Nyttearbejderne har igangsat bekæmpelse i form af slåning.

Rød Hestehov

Rød Hestehov danner store bevoksninger mange steder, især langs bredderne af Øst-, Midt og Vestmosen. Der er ikke særlig meget erfaring med bekæmpelse af Rød Hestehov, men foreløbig erfaring peger på at gentagen slåning har en gunstig effekt. Enkelte bestande af Rød Hestehov i Utterslev Mose skal dog behandles med varsomhed, da de er vært for den sjældne plante Gul Gyvelkvæler. Gul Gyvelkvæler snylter på hestehov og er fundet voksende på bestand af Rød Hestehov i Midtmosen, i det NV-hjørne mod Hareskovvej og langs stien mod NV til Ruten.

Vild Pastinak

Vild pastinak rummer samme gift som Kæmpe-Bjørneklo, men i mindre koncentrationer. Den har i de senere år spredt sig meget voldsomt i Utterslev Mose. Den bør bekæmpes systematisk, men effektive metoder synes at mangle. Det må derfor fortsat forsøges med flere årlige maskinelle slåninger, hvor det er muligt. Der synes allerede at have givet positivt resultat på et areal vest for Naturværkstedet Streyf.

Rynket Rose

Rynket Rose er kun fundet plantet få steder og er ikke det store problem, men bør alligevel fjernes ved optrækning.

Japan-Pileurt

Vild Pastinak

Kæmpe-Balsamin

Denne urt findes hist og her i Utterslev Mose, især i de stor rørskove rundt om søerne. Det er meget begrænset, hvad der findes af viden om bekæmpelse af denne art. Få erfaringer tyder dog på, at planten er følsom overfor optræk, græsning og slåning. Bekæmpelsen skal ske inden blomstringen er fremskreden, da den har et meget højt potentiale for frøspredning.

Almindelig Snebær

Almindelig Snebær er på observationslisten, men har en velkendt invasiv karakter med rodskud, der danner tætte lave krat uden anden vegetation. Den er i Utterslev Mose udbredt på lidt mere tørt terræn og i kanten af skov og krat i det meste af mosen. Ofte plantet, hvorfra den breder sig og danner tætte krat. Effektive bekæmpelsesmetoder er ukendte bortset fra sprøjtning, men denne vil ikke blive anvendt.

Hvid Kornel

Hvid Kornel er ligeledes på observationslisten og har som Alm. Snebær en velkendt invasiv karakter, med rodskud der danner tætte krat uden anden vegetation. Hvid Kornel er vidt udbredt i mosen. Der er begrænset kendskab til effektiv bekæmpelse.

Armensk Brombær

Denne klatreplante er set enkelte steder i Utterslev Mose, bl.a. på overdrevet i Gyngemosen. Af effektive bekæmpelsesmetoder kendes kun slåning og græsning af geder.

Lundgylden

Denne urt er ikke kategoriseret som invasiv, men er under spredning i Danmark og optræder lokalt dominerende. Den findes i Gladsaxe Kommunes del af Gyngemosen nord for Hareskovvej. Hvis den spreder sig til området omkring Bademosen eller andre dele af Utterslev Mose bør der iværksættes en bekæmpelse.

5.2.10 Bekæmpelse af invasive dyr

Mink

Bekæmpelse af mink bør atter igangsættes, gerne via aftale med Storkøbenhavns Jagtforening.

6. MULIGHEDER FOR SYNERGI MED NATURPLEJE I GLADSAXE KOMMUNE

Høje Gladsaxe Park i Gladsaxe Kommune udgør sammen med Bademosen og Bakkemosen i Københavns Kommune et sammenhængende park- og naturområde nord for Hillerød motorvejen. Bademosen og Bakkemosen rummer henholdsvis én sø og et par småsøer, som især i Bakkemosen er kraftigt tilgroet. Det ville være til gavn for områdets padder, hvis disse to søer gøres mere lysåbne. Men det vil kræve en stor indsats. Samtidig vil omfattende rydninger især omkring Bademosen være til skade for dyrelivet bortset fra padderne (afsnit 5.2.4). Amphi Consult har vurderet, at den mest effektive måde at forbedre naturkvaliteten i området som helhed vil være at optimere forholdene i de lavvandede vådområder nordvest for Bademosen i Gladsaxe Kommune. Dette er områdets vigtigste ynglelokalitet for brune frøer. Som supplement kan der ske rydninger både i kanten af vådområderne i Gladsaxe og i den nordlige kant af Bakkemosen.

Gyngemosen syd for Hillerød motorvejen rummer gode levesteder for padder både i Gladsaxe og Københavns Kommune. Den største ynglebestand af frøer findes i en sø i Gladsaxe. Søen er imidlertid meget næringsbelastet og tilgroet, mens en anden sø i Gladsaxe også er næringsbelastet og samtidig fiskerig, hvilket gør den uegnet for padder. På den baggrund har Amphi Consult vurderet, at de bedste muligheder for at sikre optimale ynglemuligheder for padder i området syd for Hillerød motorvejen vil være en plejeindsats rettet mod småsøerne i Københavns Kommunes del af Gyngemosen (afsnit 5.2.4).

Gederams

7. LITTERATUR

Kendelse om fredning af Utterslev Mose m.v., København den 13. juli 2000

Afreportering af § 3 - registrering i 2012 og forslag til plejetiltag for Utterslev Mose, Care4Nature 2012

Optælling af ynglefugle på Terneø, Utterslev Mose 2013, Biomedica 2013

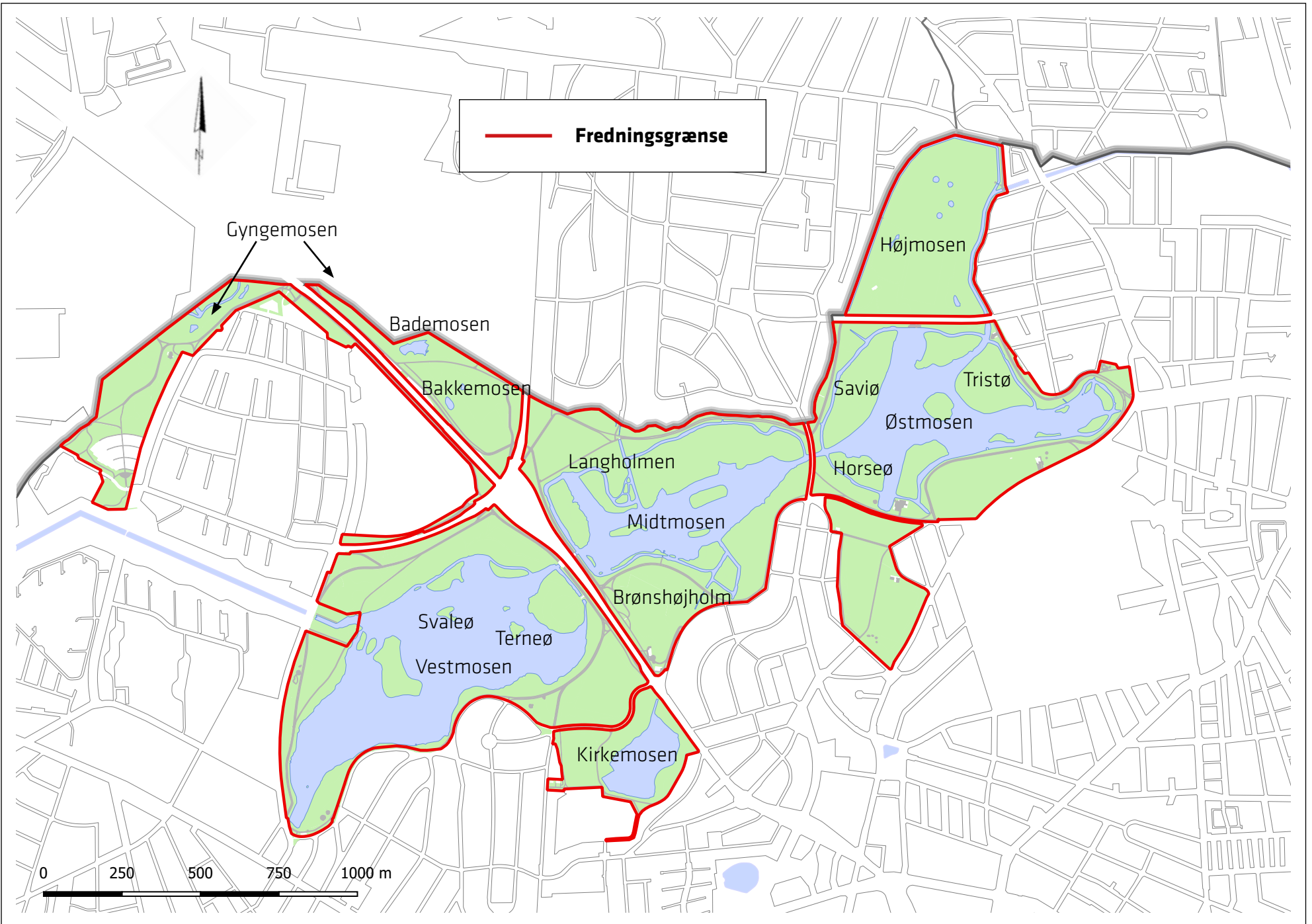
Søer omkring Utterslev Mose 2017, Naturovervågning og plejeforslag i forhold til padder, Amphi Consult 2017

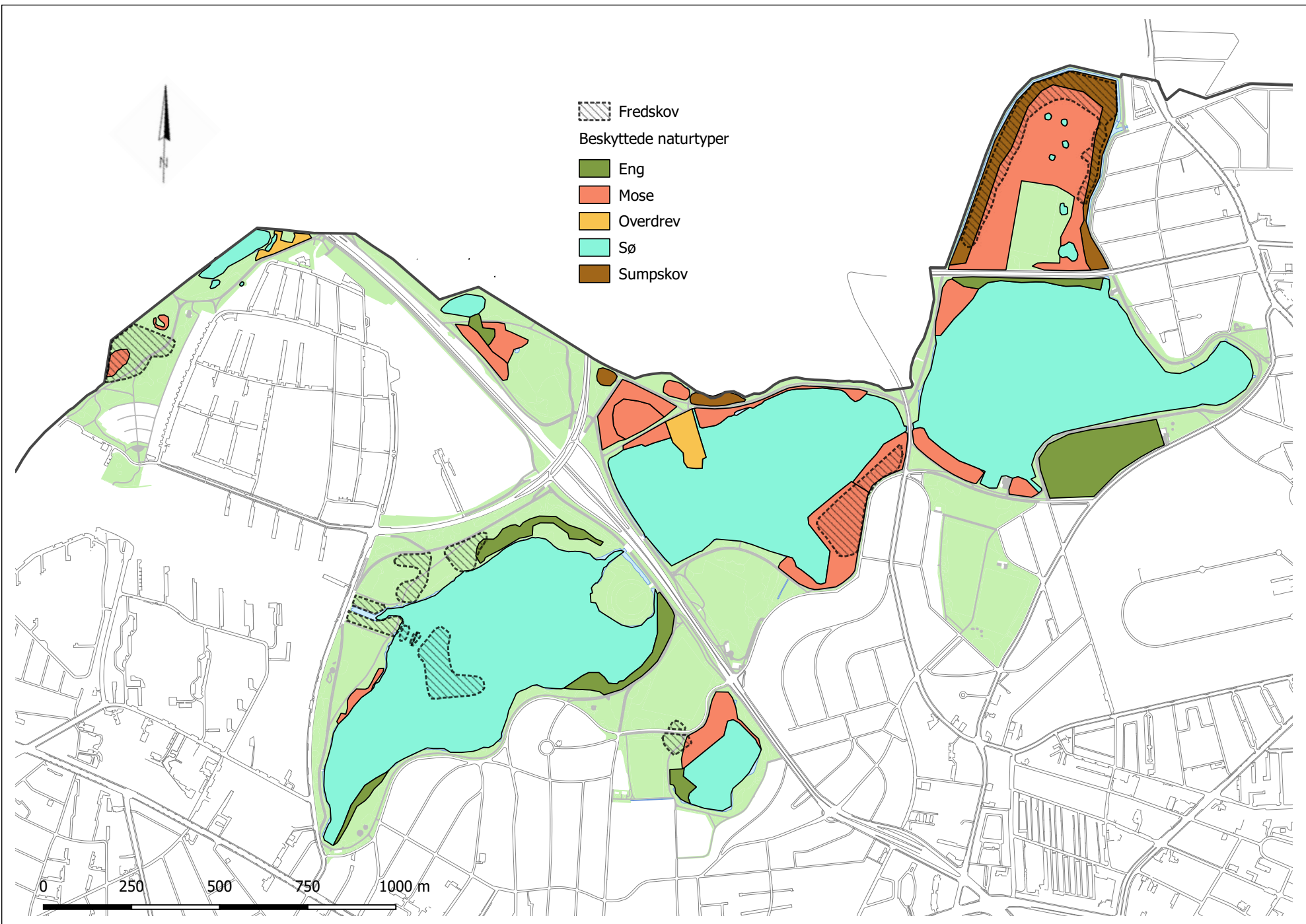
Padder, krybdyr og flagermus i den nordvestlige del af Københavns parker, Cowi 2012

Utterslev Mose, Pleje- og Udviklingsplan for 2004-2008, Københavns Kommune, Bygge- og Teknikforvaltningen 2004

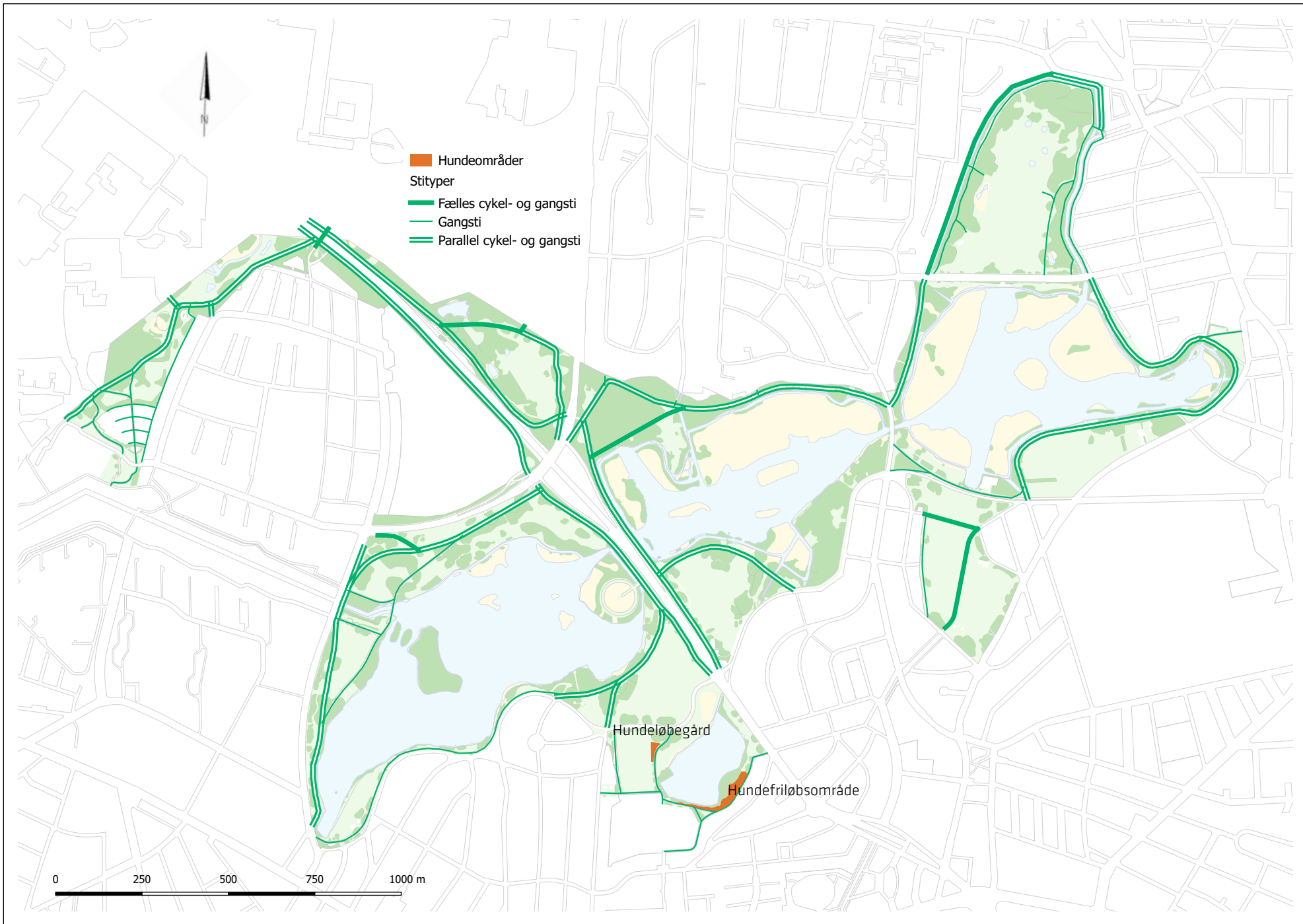
Den Blå By, Vandhandleplan for Københavns Kommune 2015, Del 1, Overfladevand. Københavns Kommune, Teknik- og Miljøforvaltningen 2015

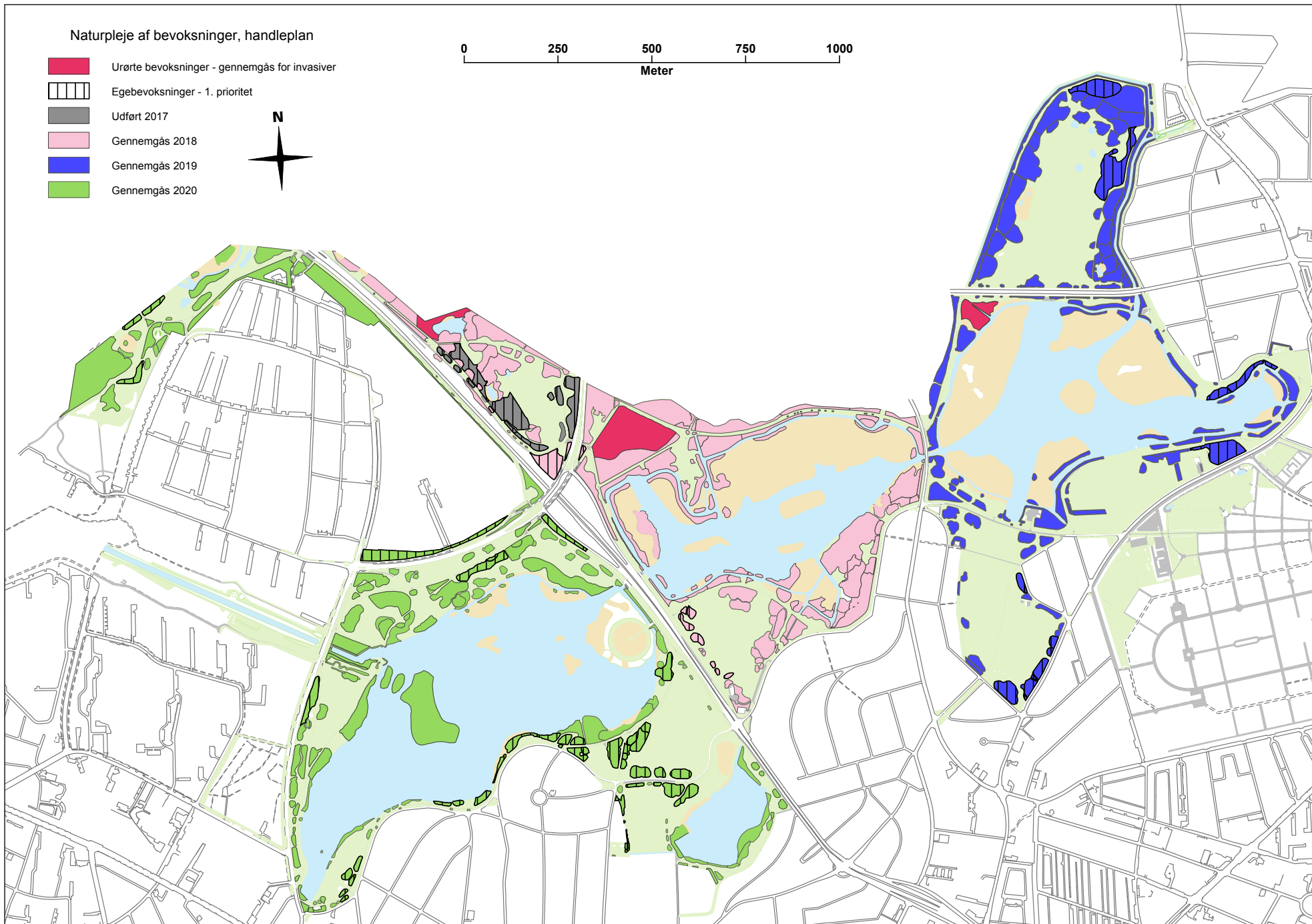

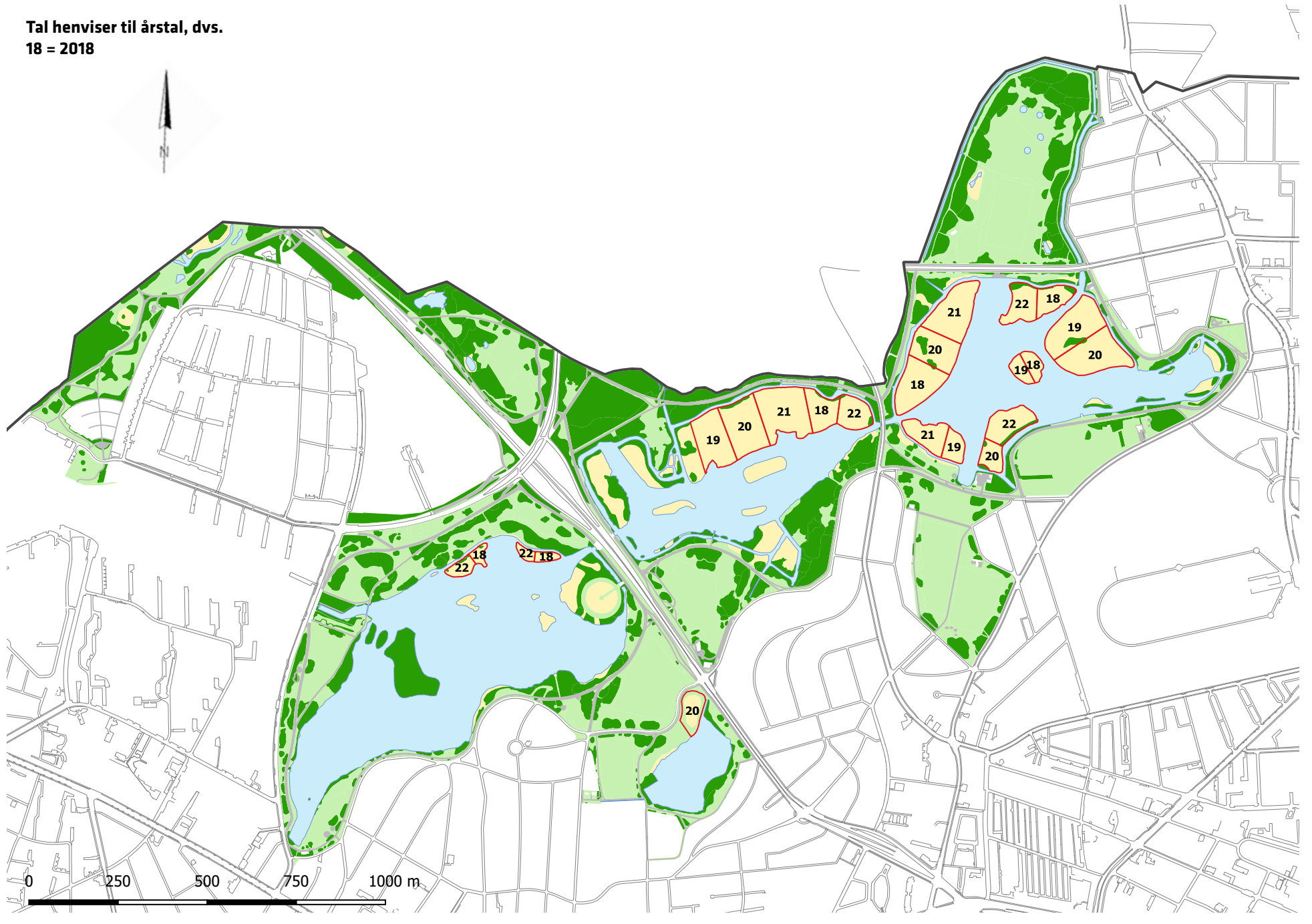
Bilag 3: Cykel- og gangstier samt hundeområder

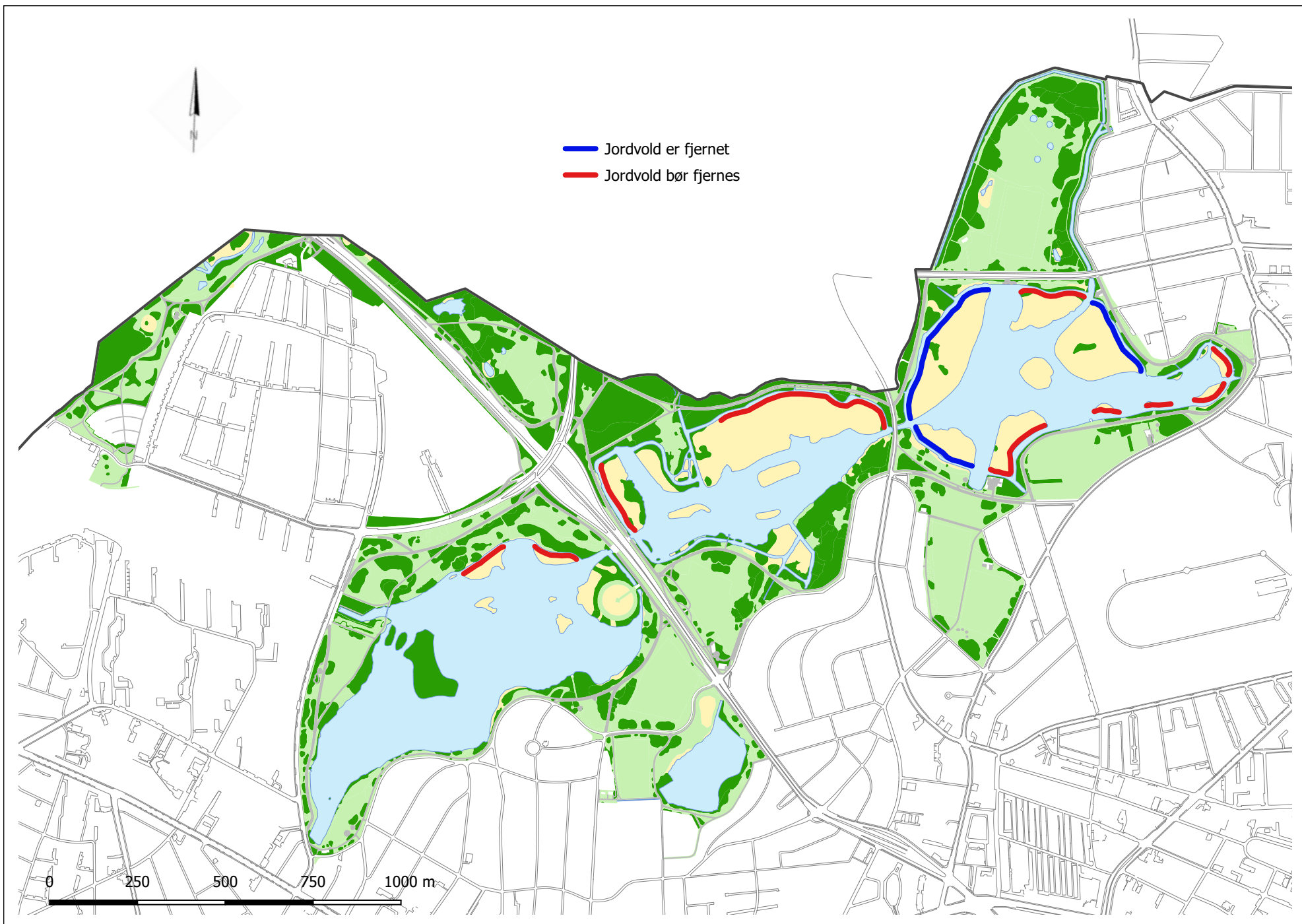

Tal henviser til årstal, dvs.
18 = 2018

**SAMMEN
OM BYEN**

KØBENHAVNS KOMMUNE
Teknik- og Miljøforvaltningen